

PÁLFFY GÉZA

Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században*

Forgách Ferenc váradi püspök és humanista történetíró Magyarország 16. század közepi históriájáról írott nevezetes munkájában (*De statu reipublicae Hungaricae commentarii*) I. Ferdinánd 1565. augusztusi bécsi, majd prágai temetési szertartásáról az alábbi szavakkal számolt be: „Rengeteg követség és előkelőség gyűlt össze az országokból és tartományokból, de a külföldi uralkodók közül csak a ferrarai herceg volt jelen. A gyászmisét augusztus nyolcadikán [helyesen hatodikán] tartották meg három óraker. Előtte hordozták a birodalmi sasokat, a zászlókra hímezett országos és tartományi címereket; ugyanannyi lovat vonultattak fel fekete bársonnyal bevonva, ami a fejüket, szemüket, egészen le a patájukig borította, oldalukon ugyanazok a hímezett címerképek. Ezután vonult a papi rend, majd az elhunyt császár halotti kerevete, végül Miksa és testvérei az ország főuraival és a követekkel. A gyászkeretet a Szent István-székesegyházba vitték be, ahol a halotti misét az esztergomi érsek mondotta. Másnap reggel mindezt megismételték. A halotti emelvény előtt az ünnepi búcsúztatót Forgách Ferenc választott váradi püspök tartotta, beszéde ma is megvan.” A koporsót azután „kocsira téve vitték Prágába, hogy Ferdinándot felesége, Anna – Ulászló magyar király leánya – mellé helyezték”.¹

Még részletesebben szólt néhány évtizeddel később ugyanezen eseményekről históriájában (*Historiarum de rebus Ungaricis*) Istvánffy Miklós is: „Kisasszony havának nyolcadik [helyesen hatodik] napján az gurcai Orbán pöspökre az halottnak elvitetésének gondja bizattaték, ki az római impériumi saskeselyűkkel s címerekkel elől, azután más országok tíz zászlóival s megannyi számú fekete bársonyban öltöztetett lovakkal, melyek mind a két oldalokon phrygiai munkával vagy selyemmel felvarrott címerekkel beterítve valának, menni hagyta. Az halott osztán nagy hosszú renddel késértetvén égő szövédnekekkel az Szent István templomában Maximiliántól s az atyjafiaitól s az vejitől, Atestin [Este] Alphonsustól, ferrarai hercegtől, fekete gyászpálástékban felette igen nagy felsé-

* Készült az OTKA K 60 618. ny. sz. kutatási pályázata támogatásával.

¹ *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. In: *Humanista történetírók*. Szerk. Kulcsár Péter. Bp. 1977. 826.

ges méltóságú pompával bevitették, és Forgách Ferenc váradi püspöktől életéről s az ország gondja viselésében való dicséretekről, bővkezűségéről, kegyelmességéről s egyéb királyi jószágos cselekedetiről igen szép oratio mondaték. [...] Annakutána elvégezvén az szent ceremóniákat, az koporsót tusakodván az fő-fő rendek felvevék, s az Vízi-kapun vállokon kivivén sóhajtva és sírva szekérre tevék, melyet hat csupa tiszta fekete lovak vonszonak vala, s így azt, mindenütt megtartván az halotti pompának tisztességét, Prágában vivék, s ott Anna feleségéhez, László király leányához, mellyel 26 esztendeig nagy szeretettel élt vala, téteték.”²

Ferdinánd fia és utóda, a Regensburgban 1576 őszén elhunyt II. Miksa császár 1577. márciusi prágai szertartásáról ugyanakkor Istvánffy csupán néhány sorban emlékezett meg. Azt mégis feljegyezte, hogy az új császár, II. Rudolf apja holttestét „*singulari exequiarum pompa*” vitette Prágába, majd nagyszülei (Ferdinánd és Anna) mellett magyar, cseh és német előkelőségek kíséretében a Szent Vitus templomban fényes szertartás közepette temetette el.³ A neves történetíró arról a különleges eseményről azonban nem tudósított, amelyről a prágai temetés kapcsán több cseh szemtanú is beszámolt. Nevezetesen, miként vitték az 1526 utáni fél évszázadban megszületett Habsburg Monarchia egyes országait és tartományait jelképező szimbólumokat Prága – akkor még külön városokat alkotó – részein keresztül az erre kijelölt személyek, sőt miként kellett az Óvárosban (*Stare Mesto*) támadt tumultus közepette a cseh és a magyar koronát egy ideig az azokat vivő nagyuraknak ruhájuk alatt elrejtetniük.⁴

Az alábbi tanulmány az 1565. és 1577. évi császártemetések példáján arra keresi a választ, hogy az 1526 utáni fél évszázadban fokozatosan kiformalódó és újabban *zusammengesetzte Habsburgermonarchien*nek titulált közép-európai Habsburg-nagyhatalom⁵ dinasztikus-hatalmi reprezentációjában és szimbólumrendszerében⁶ milyen szerep jutott a német, osztrák és cseh történetírás által elsősorban nyelvi okokból gyakran figyelmen kívül hagyott Magyar Királyság legfőbb hatalmi jelképeinek és felségjelvényeinek.

2 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. 2. Sajtó alá rend. Benits Péter. Bp. 2003. (Történelmi források II.) 384.

3 „Ungaris et Bohemis ac Germanis proceribus comitantibus, penes utrumque parentem magnificentissimo apparatu tumularetur.” *Nicolaus Isthvanfi: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV.* Colonia Agrippina, 1622. 550.

4 A cseh forrásanyagot összegezve *Jaroslav Pánek: Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance.* Praha, 1989. 202–203. és 364.

5 A német kifejezés alatt a kutatás az osztrák örökös tartományokból, a magyar és a cseh korona országaiból a közös uralkodónak köszönhetően „összeálló”, de nagyon különböző területi sajátosságokkal rendelkező monarchikus uniót ért. Bőséges irodalommal *Thomas Winkelbauer: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter.* 1–2. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522–1699) és *Uő: Landhaus und Hofburg. Elemente der politischen Kultur der Habsburgermonarchie in der Frühen Neuzeit am Beispiel von Österreich unter der Enns.* In: *Political Culture in Central Europe (10th–20th Century).* I. Middle Ages and Early Modern Era. Ed. Halina Manikowska–Jaroslav Pánek–Marton Holý. Prague, 2005. 299–331.

6 A gazdag ceremónia- és reprezentáció-történeti kutatásokból viszonylag kevés foglalkozik a Habsburgok 16. századi dinasztikus-hatalmi szimbolikájával. Alapműnek tekinthető a dinasztia

Bécs vagy Prága? I. Ferdinánd és II. Miksa temetése⁷

A Habsburgok Osztrák Háza kormányozta közép-európai birodalom megteremtője, I. Ferdinánd 1564. július 25-én este hét órakor Bécsben hunyta le szemét. Temetési szertartására mégis csupán bő egy esztendővel később került sor: előbb díszes ünnepségen 1565. augusztus 6–7-én a bécsi Szent István dómban, majd 21-én szerényebb keretek közepette a prágai Szent Vitus katedrálisban. A császárt és magyar–cseh királyt ugyan végakarátának megfelelően végül felesége, Jagelló Anna (1503–1547) mellett a prágai vár főtemplomában helyezték örök nyugalomra, a nagyszabású gyászszertertást mégis a császárvárosban tartották. Bár az utód, II. Miksa a bonyolult ceremóniával és a síremlék legalább részleges elkészítésével összefüggő hosszas előkészületek közepette, 1565. január végén március 10-ét és Prágát jelölte meg az esemény idejének és helyszínének, mindezek február vége felé tarthatatlanná váltak.⁸ Ebben több körülmény játszott egyidejűleg szerepet.

A temetés elhalasztását Miksa betegsége mellett elsősorban a magyarországi hadszíntér eseményei indokolták. Itt a neves hadvezér, Lazarus Freiherr von Schwendi sikeres februári északkelet-magyarországi hadjáratát (Tokaj, Szatmár stb. várak visszavétele) követően fontos diplomáciai tárgyalások kezdődtek a török vazallus erdélyi fejedelemmel, János Zsigmonddal. Az utóbbi az 1565. március 13-ai szatmári megegyezésben – lemondván a magyar királyi címről – beleegyezett abba, hogy utódai csak Erdélyt öröklik, április végén azonban a Porta utasítására visszavonta ezt, sőt oszmán csapatokkal ellentámadásba lendült.⁹ Így

spanyol ágára vonatkozóan: *Regine Jorzick*: Herrschaftssymbolik und Staat. Die Vermittlung königlicher Herrschaft im Spanien der frühen Neuzeit (1556–1598). Wien–München, 1998. (Studien zur Geschichte und Kultur der iberischen und iberoamerikanischen Länder 4.); művészettörténeti szempontból sok érdekességet hoz *Thomas DaCosta Kaufmann*: Variations on the Imperial Theme in the Age of Maximilian II and Rudolf II. New York–London, 1978. és *Gálavics Géza*: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: Császár és király. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918. Kiállítás az Osztrák Nemzeti Könyvtár dísztermében. 2001. március 8.–május 1. Katalógus. Szerk. Fazekas István–Ujváry Gábor. Bp.–Wien, 2001. 9–18., vö. még, elméleti szempontból jól használható: Höfische Repräsentation. Das Zeremoniell und die Zeichen. Hrsg. Hedda Ragotzky–Horst Wenzel. Tübingen, 1990. és általánosságban mind a mai napig alapmű *Percy Ernst Schramm*: Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert. 1–3. Stuttgart, 1954–1956., ill. francia analógiaként a királytemetések kapcsán ld. *Ralph E. Giesey*: The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France. Genève, 1960. A magyar főúri temetéseket hasonló szempontból elemezte *Szabó Péter*: A végtisztesség. A főúri gyászszertertás mint látvány. Bp. 1989. (Mikrotörténelem)

7 A nemzetközi szakirodalomban, még a legmegbízhatóbb kézikönyvekben és új életrajzokban is, mind Ferdinánd, mind Miksa temetésére vonatkozóan számos időpont olvasható. Ennek oka elsősorban a ceremóniák többszöri halasztásával és a téma kevésbé kutatott voltával áll összefüggésben. Ezért is szükséges e rövid alfejezetben az események szűkszavú, de napra pontos tárgyalása (a hibás adatközlésekre külön nem utalunk).

8 *Alfred Kohler*: Ferdinand I. 1503–1564. Fürst, König und Kaiser. München, 2003. 308–309.

9 *Roderich Gooss*: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690). Wien, 1911. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9.) 176–181.: N°

a magyar hadszíntéren egész tavasszal meglehetősen feszült volt a helyzet, Miksa tehát nem kockáztathatta meg, hogy teljes udvartartásával és országai-tartományai előkelőségeivel a távoli Prágába vonuljon.

Az egyre késő gyászszertartás kapcsán így késő tavasszal visszavonhatatlanul Bécs mellett döntöttek. Az éppen megkezdődő cseh és morva gyűlések miatt viszont a hamarosan Szent Jakab ünnepére (azaz július 25-ére) tolt eseményt rövidesen még tovább kellett halasztani, hiszen arról Ferdinánd főherceg (cseh helytartó) és e tartományok követei sem hiányozhattak. Június 8-án ezért Miksa már augusztus 5-ére helyezte át a ceremóniát,¹⁰ a temetési meghívókat azután valóban e napra küldték ki – az udvartartás magyar tagjainak például június 26-án.¹¹ A szertartást végül csak augusztus 6-án (hétfőn) és 7-én (kedden) tartották meg Bécsben. Hasonlóan tovább csúszott a prágai ünnepség időpontja is: a véglegesre tervezett augusztus 20. helyett – a gyászmenet késése miatt – Ferdinándot csak egy nappal később, 21-én (kedden) kísérték a prágai városrészeket keresztül, a cseh rendeknek a bécsinél jóval jelentősebb képviselőjében, a Hradsinbeli Szent Vitus templomba.¹²

Ugyancsak az előzetesen megtervezett terminust követően került sor az 1576. október 12-én reggel kilenc órakor Regensburgban elhunyt II. Miksa császár temetésére. Esetében még erőteljesebben merült fel egy bécsi szertartás, sőt temetkezés lehetősége, hiszen Ferdinánddal ellentétben Miksa nem hagyott hátra végrendeletet. Másodszülött fia, Ernő főherceg például egyértelműen a császárváros mellett kardoskodott, hiszen – mint érvelt – Miksa „itt született és különösen szívesen tartózkodott itt”.¹³ Rudolf császár végül mégis Prága mellett döntött. Ebben anyja, Mária császárné és nagybátyja, az egykori cseh helytartó,

30. és Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (= HHStA); Ungarische Akten (Hungarica) (= UA), Allgemeine Akten (= AA) Fasz. 90. Konv. A–B. és Fasz. 91. Konv. A. fol. passim, ill. Uo. Comitalia Fasz. 380. Konv. B. fol. 1–6. Schwendi hadjárata *Wilhelm Janko*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871. 35–68.

10 Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit. III. 1558–1573. Prag, 1884. 210.: N° 123., vö. még „eae exequiarum solemniores pompae non quidem, ut antea statutum fuerat, Pragae, sed in hac nostra civitate Vienna et ad quintum Augusti diem suscipiendae sint”. HHStA UA AA Fasz. 90. Konv. C. fol. 7–8. (1565. júl. 7., Bécs), kiadása: *Andreas Dudithius*: Epistulae. Ed. Lechus Szczucki–Tibortius Szepessy. I. 1554–1567. Bp. 1992. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova XIII/1.) 217–218.: N° 81.

11 Pl. Batthyány Boldizsár pohárnoknak: Magyar Országos Levéltár, Budapest (= MOL); P 1313, A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára (= P 1313), Memorabilia N° 347.

12 Aug. 6–7., Bécs: *Bartholomaeus Hannewald*: Parentalia Divo Ferdinando Caesari Avgvsto patri patriae etc. a Maximiliano imperatore etc., Ferdinando et Carolo serenissimis Archiducibus Austriae Fratribus singulari pietate persoluta Viennae, Anno Domini M.D.LXV. VIII. Idus Augusti. Augusta Vindelicorum, 1566. Ld. Österreichische Nationalbibliothek, Wien (= ÖNB) *48.B.26.; aug. 21., Prága: *A. Kohler*: i. m. 309–311.

13 „alhie geboren vnd sonderlich gern alhie gewesen”. *M. A. Becker*: Die letzten Tage und der Tod Maximilians II. Wien, 1877. 34. (1576. nov. 29., Bécs).

Tiroli Ferdinánd főherceg szorgalmazása mellett elsősorban az játszhatott szerepet, hogy Miksa szülei (I. Ferdinánd és Jagelló Anna) a Szent Vitus katedrálisban nyugodtak. De ugyanezt támogatta az a körülmény, hogy Regensburgból a holttest gyorsabban és könnyebben volt átszállítható Prágába, mint a távolabbi Bécsbe.¹⁴ Bár a kutatás anyagi (takarékosági) szempontokat és Rudolf Prágához vonzódását is felvetette, az előbbieket aligha játszhatták a döntésben valódi szerepet, hiszen egyrészt – mint látni fogjuk – Miksa temetése szinte lemásolta apja bécsi *pompa funebris*át, másrészt a korabeli nagyhatalmak még komoly anyagi problémáik ellenére is mindig nagy figyelmet szenteltek a hatalmi reprezentációnak.

Rudolf császár 1577. január 10-én tudatta végső döntését családtagjaival: apját Prágában helyezteti örök nyugalomra. Bár a temetés időpontját eredetileg január 19–20-ára szerette volna kitűzni, a holttest Prágába szállításának lassúsága és az elhúzódnak előkészületek miatt már január elején március 17-ét jelölte ki a szertartás napjává. Végül a január 28-án hivatalosan kiküldött temetési meghívók már március 20-ára (szerdára) invitálták a Habsburg-család tagjait a cseh fővárosba.¹⁵ Ugyanerre a napra szóltak a magyar nagyurak számára február 6-án Prágából postázott meghívólevelek is.¹⁶ S jóllehet a gyászmenet éppen az utóbbi napon érkezett meg a Vltava partjára, a Szent Vitus templombeli *castrum doloris* felállításának elhúzódnak és talán bizonyos személyek késése miatt a megszabású ceremóniát végül csak március 22-én (pénteken) tarthatták meg.¹⁷ Ennek lefolyását az említett tumultus az Óvárosban ugyan megzavarta, a temetési szertartás mégis jól jelképezte: Közép-Európában új nagyhatalom született. Ez még annak ellenére is igaz, hogy I. Ferdinánd 1554. évi végrendelete értelmében fiai között kormányzásra felosztotta az osztrák örökös tartományokat,¹⁸ V. Károly császár 1556. évi lemondásával és a Habsburg-dinasztia osztrák és spanyol ágának kialakulásával pedig a Habsburgok világhatalmi törekvései kényszerűen véget értek. Az európai államok hatalmi reprezentációs versengése mégsem hagyott alább, ebben pedig a temetéseknek – miként már a középkorban – továbbra is kiemelkedő szerep jutott.

14 Uo. és Rosemarie Vocelka: Die Begräbnisfeierlichkeiten für Kaiser Maximilian II. 1576/77. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 84(1976) 113.

15 Mindezekre M. A. Becker: i. m. 34.

16 Iványi Béla: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmend, 1942. (Körmendi Füzetek 2.) 128.: N° 246. (Az eredetileg a MOL P 1313, Memorabilia N° 499. jelzet alatt található meghívó napjainkra elveszett.)

17 HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1.: Tod des Kaisers Maximilians és Hofkammerarchiv, Wien (= HKA), Reichsakten (= RA) Fasz. 202/A. fol. 202–366.; R. Vocelka: i. m. 115–121.; továbbá csehországi források alapján: T. D. Kaufmann: i. m. 5–10.; R. J. W. Evans: Rudolf II. Ohnmacht und Einsamkeit. Graz–Wien–Köln, 1980. 47–48.; J. Pánek: i. m. 202–203.; Howard Louthan: The Quest for Compromise. Peacemakers in Counter-Reformation Vienna. Cambridge, 1997. (Cambridge Studies in Early Modern History) 134–142. és Paula Sutter Fichtner: Emperor Maximilian II. New Haven–London, 2001. 217–218.

18 Újabbán: Peter Rauscher: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Wien–München, 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 41.) 188–205.

A reprezentatív temetési menet: a korábbi hagyományok továbbörökítése

A dinasztikus és hatalmi reprezentáció szempontjából a temetési szertartások során a 16. században elsősorban a temetési menet (*Leichenzug, Kondukt, Prozession*) és a *castrum doloris* játszotta a legfőbb szerepet.¹⁹ A Habsburg-dinasztia és születőben lévő birodalma nagyságát elsősorban a menetben felvonultatott, címerekkel díszített ország- és tartományzászlók, valamint az uralkodói hatalmi jelvények mutatták, amelyek a templomi szertartás folyamán a *castrum doloris* mellett, illetve részben azon elhelyezve ugyancsak kiemelt szerepet kaptak. II. Miksa császár 1577 tavaszi temetésének megszervezésekor Rudolf császár legfőbb tanácsadói, mindenekelőtt a temetési menet összeállításáért felelős ún. két igazgató (*directores*, a korabeli magyar forrásokban *gazdák*²⁰), az udvari kvártélymester (*Hofquartiermeister*), Hans Jakob Herbrodt és a prágai várnagy (*purkrabí Hradu pražského*), Čeněk Mičan z Klinštejna viszonylag könnyű helyzetben voltak.²¹ A prágai szertartás során egyszerűen lemásolták I. Ferdinánd 1565. augusztusi díszes bécsi és prágai szertartását. Az utóbbiak terveit és leírásait 1577-ben a *Birodalmi Udvari Kancellárián* (*Reichshofkanzlei*) előkerestették, majd mintának tekintették.²²

Mindez a korabeli országos, uralkodócsaládi vagy udvari ünnepek (koronázások, esküvők, temetések, követszolgálatok, lakomák, lovagi tornák stb.) esetében teljesen bevett módszernek számított. Példának okáért II. Miksa császár özvegye, a Spanyolországban elhunyt Mária (1528–1603) jelképes bécsi gyászszertartásának előkészítéséhez a *Birodalmi Udvari Kancellárián* nyolc iratot találtak a hivatalnokok. Köztük volt V. Károly 1559. évi augsburgi szimbolikus gyászünnepeinek és számos példányban II. Miksa 1577. évi prágai temetésének leírása, és külön a processzió rendje is. Sőt találtak még egy összegző kimutatást a korábbi két császártemetés ceremóniájáról (*Summarium aller hievor gebrauchten ceremonien und notwendigkhaiten bei den khaiserlichen conduct und exequien*) is.²³ De

19 *Michael Brix*: Trauergerüste für die Habsburger in Wien. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 26(1973) 217–225., vö. még *R. Vocelka*: i. m. 123–126. (1577), ill. a későbbi fejlődésre (amikor a temetési menet szerepe jelentősen csökkent): *Magdalena Hawlik van der Water*: Der schöne Tod. Zeremonialstrukturen des Wiener Hofes bei Tod und Begräbnis zwischen 1640 und 1740. Wien–Freiburg–Basel, 1989.

20 *Géza Pálffy*: Die adelige Funeralkultur und Typen von Grabdenkmälern im Königreich Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*. Hrsg. Mark Hengerer. Köln–Weimar–Wien, 2005. 497.

21 „Erstlichen sein gangen zwen directores: von hoff der quartiermaister unnd von Beheim der herr Zsanckho unnterrichter, die die gancz ordnung gefuert”. HKA RA Fasz. 202/A. fol. 355.

22 HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1.: Tod des Kaisers Maximilians, fol. 305–311. és HKA RA Fasz. 202/A. fol. 202–366.: passim.

23 „Verzeichnus derjenigen schrifften, so bei der hofcanzlei in contucts und exequien sachen gefunden worden.” (1603. ápr. 18.) Uo. fol. 556–557., az említett *Summarium* fenn is maradt: Uo. fol. 237–244.

mindez nem volt másként a német-római vagy a magyar királykoronázások éppen aktuális szertartásainak előkészítésekor sem.²⁴

1565-ben viszont jóval nehezebb helyzetben volt az I. Ferdinánd bécsi temetési menetének megszervezéséért felelős három főigazgató (*principal directores*): Jiří Pruskovský z Proskau (németesen Georg Proskovsky) és Rudolf Khuen von Belasy kamarások (*Kämmerer*), valamint a neves jogász, Johann Ulrich Zasius titkos tanácsos, a későbbi birodalmi alkancellár (*Reichsvizekanzler*, 1566–1570).²⁵ 1526 után ugyanis a közép-európai Habsburg Monarchia központjában először került sor ilyen szertartásra. Zasius kiválasztása persze korántsem volt véletlen. Miként a bécsi temetésről éppen familiárisa (Bartholomaeus Hannewald) által készített és 1566-ban Augsburgban képes ábrázolásokkal megjelent kiadványból tudjuk,²⁶ Zasius már az I. Ferdinánd által V. Károly emlékére 1559. február 24–25-én Augsburgban tartott nagyszabású szimbolikus gyászszertartásnak is egyik *directora* volt.²⁷

Az 1559. évi augsburgi ünnepek mintájául viszont elsősorban a II. Fülöp által Spanyolországban, majd 1558. december 29–30-án Brüsszelben tartott *Pompe Funèbret* tartja a kutatás.²⁸ Szinte biztosak lehetünk azonban abban, hogy a művelt Zasius figyelmét nem kerültk el a német-római császárok közép-európai temetkezési szokásai sem. Különösen, hogy III. Frigyes császár Szent István dómbeli, 1493. évi temetéséről több nyomtatott latin és német nyelvű beszámoló állt rendelkezésre, nem beszélve a szépszámu kéziratos változatról.²⁹ Ez utóbbi-

24 *Harriet Rudolph*: Kontinuität und Dynamik – Ritual und Zeremoniell bei Krönungsakten im Alten Reich. Maximilian II., Rudolf II. und Matthias in vergleichender Perspektive. In: Investitur- und Krönungsrituale. Herrschaftseinsetzungen in kulturellen Vergleich. Hrsg. Marion Steinecke–Stefan Weinfurter. Köln–Weimar–Wien, 2005. 383–396. és *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremónia-rendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138(2004) 1033–1037.

25 HHStA Familienakten Kart. 60. Konv. 5.: Tod Kaisers Ferdinand I., 5.8.1565, fol. 3v.

26 Újabb a munkára (a régebbi irodalommal): Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie. Ausstellungskatalog des Kunsthistorischen Museums Wien. 15. April bis 31. August 2003. Hrsg. Wilfried Seipel. Wien, 2003. 567–569.: N° XI. 26.

27 „pompae totius rectores erant dominus Georgius Proskousky, Baro in Proskaw etc., dominus Rudolphus Kuen a Belasi, uterque a cubiculis Caesareae Maiestatis et eiusdem a secretis consiliis dominus Ioannes Vdalricus Zasius iuris utriusque doctor, cui in exequiis Caroli V. idem onus demandatum fuerat.” *B. Hannewald*: i. m. fol. 4v. Zasius új életrajza: *Anja Meußner*: Für Kaiser und Reich. Politische Kommunikation in der frühen Neuzeit: Johann Ulrich Zasius (1521–1570) als Rat und Gesandter der Kaiser Ferdinand I. und Maximilian II. Husum, 2004. (Historische Studien 477.)

28 *M. Brix*: i. m. 209–211. és újabb: Kaiser Karl V. (1500–1558). Macht und Ohnmacht Europas. Katalog. Hrsg. Wilfried Seipel. Bonn–Wien, 2000. 351–352.: N° 416.

29 Részletesen felsorolja és elemzi őket, röviden utalván későbbi hatásukra is: *Hans Peter Zelfel*: Ableben und Begräbnis Friedrichs III. Wien, 1974. (Dissertationen der Universität Wien 103.) 6–49. és 103., ill. újabb *Rudolf J. Meyer*: Königs- und Kaiserbegräbnisse im Spätmittelalter. Von Rudolf von Habsburg bis zu Friedrich III. Köln–Weimar–Wien, 2000. (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 19.) 180.: 39. jegyzet.

ak I. Ferdinánd bécsi szertartásának előkészítésekor még meghatározóbb szerephez juthattak, hiszen az azonos helyszín és a mindkét esetben a *Hofburg*ból a bécsi főtemplomba tartó temetési menet szinte kínálta a régi hagyományok továbbörökítését.

Mindezek 1565-ben tehát jó lehetőséget teremtettek a német-római császárok és a Habsburg-dinasztia késő középkori temetési szokásainak továbbvitelére. Bár ennek pontos részleteit a jövőbeli vizsgálatoknak kell feltárniuk, a hatalmi reprezentáció szempontjából legbeszédesebb temetési menet kapcsán a birodalmi és a dinasztikus hagyományok csaknem egybeestek, hiszen bármely uralkodóházból (Luxemburgi, Wittelsbach, Habsburg) került is ki a birodalom császára, az általa birtokolt országok és tartományok hatalmi jelvényei temetése során kiemelt szerephez jutottak.³⁰ Ezek közé 1565-től évszázadokra bekerültek a Habsburg Monarchiához I. Ferdinánd magyar királlyá választásával (1526. december 16.), majd koronázásával (1527. november 3.) csatlakozó Magyar Királyság szimbólumai is. Integrálásuk azonban legalább olyan nehéz feladat volt a ceremóniák szervezői számára, mint az 1530–1560-as években a birodalom védelme és élelemellátása szempontjából oly fontos magyar területek katonai és pénzügyi igazgatásának kiépítése.³¹

Visszatérő elem a Habsburg dinasztikus-hatalmi reprezentációba: a Magyar Királyság szimbólumai I. Ferdinánd temetésén

V. Károly császár 1559. februári augsburgi gyászszerterésén – nem lévén magyar uralkodó – a Magyar Királyság hatalmi jelvényei „hivatalosan” természetesen nem szerepelhettek. A megemlékezést szervező I. Ferdinánd kíséretében azonban, immáron nem az elhunyt, hanem az új uralkodó hatalmát jelképezve, a birodalmi és osztrák címer mellett a Magyar Királyság hagyományos két címere (a vörös–ezüst vágások és a zöld hármashalmon álló ezüst kettős kereszt, azaz az ún. magyar kiscímer) is helyet kapott. Nevezetesen az oroszlanos cseh címerrel együtt egy négyelt címerpajzson úgy szerepeltek, hogy az első mezőben látható cseh oroszlan a második és negyedik mezőben a magyar vágásos címer követte, míg a harmadikban a kettős kereszt állt. De ugyancsak jelen volt a szerterésen, mégpedig a felvonuló ország- és tartományzászlók előtt a cseh mellett a bécsi udvar magyar heroldja is, az utóbbi szintén a kiscímert viselve díszes ruházatán.³² S noha a hatalmas birodalmi zászló cipelésében Friedrich von Ötting

30 Az újabb kutatás erre a következtetésre jutott. *R. J. Meyer*: i. m. 236.

31 Összefoglalóan *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság integrációja a Habsburg Birodalomba a 16. században. Bp. 2006. (História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből) (megjelenés alatt).

32 ÖNB Handschriftensammlung Cod. 7566. fol. 5r. Az irodalomból mind a mai napig a leghasználhatóbb *Bruno Thomas*: Die Augsburger Funeralwaffen Kaiser Karls V. Ein Beitrag zur 400. Wiederkehr des Tages seiner Totenfeier. *Waffen und Kostümkunde* 3. Folge 1(1959) 28–47., különösen: 31–32., vö. még újabban: *Kaiser Karl V.* i. m. 352.: N° 417–420.

grófnak két társával együtt ifjabb Keglevics Péter is segédkezett – aki a jelenlévőknek hatalmas termetével tűnt ki³³ –, előkelő szereplését mégsem német kapcsolatainak, hanem egyszerűen annak köszönhetette, hogy ebben az időben Ferdinánd udvartartásának ún. három lovas szolgálója (*Hofdiener mit 3 Pferd*) volt.³⁴

Hat esztendővel később, I. Ferdinánd bécsi gyászszertartásán már egészen más volt a helyzet. Miként arról az 1. táblázat adatai tájékoztatnak, az összesen felvonultatott húsz (címerekkel és lángnyelvekkel díszített, kivétel nélkül fecskefarkos) zászló negyedét a Magyar Királyság, valamint csatolt és igénytartományainak zászlai adták.³⁵ Míg Magyarországnak és csatolt részeinek (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia) külön (azaz összesen négy), addig a középkor folyamán egykor birtokolt, ekkor már csupán igényként számon tartott tartományainak (Bosznia, Szerbia, Kumánia és Bulgária) egy közös zászlaja volt. Bár az utóbbi kapcsán az írott források Bosznia és Szerbia mellett többnyire a *Valachia* néven említett Kumániáról (Kunországról),³⁶ ritkábban Bulgáriáról szólnak, a temetési menet említett képi ábrázolása feloldja az ellentmondást. Eszerint a négy igénytartomány (miként a kép mellett Hannewald felsorolta: „*Servia, Bosna, Valachia, Bvlgaria*”) címerét egy négyelt reneszánsz címerpajzsra helyezték rá (az 1. mezőben: Bosznia, 2.: Bulgária, 3.: Szerbia, 4.: Kumánia). Megemlítené ugyanakkor, hogy mind Kumánia, mind Bulgária címerében egy-egy ágaskodó oroszlán volt látható, és az előbbit csupán az különböztette meg az utóbbtól, hogy mellé egy csillagot és egy félholdat is odarajzolt a címer megörökítője.³⁷

33 „Herr Petter vonn Keglwitsch, ain hungerischer landtherr”. ÖNB Cod. 7566. fol. 8r. és „vir iuvenis, sed tanta corporis proceritate, ut omnem bene magni viri staturam iusto cubito superet. Nec in tanta corporis magnitudine quicquam est, quod neruosum et non optimae compagis exprimat proportionem pulcherime. Huc accedit animus aequo generosus, ac corpus robustum, literarumque et pietatis praeclara commendatio, quae dotes rare in tantis viris solent concurrere.” *P. L. Brunner-[/?] Scheuermayer*: Kaiser Karls V. Todtenfeier, veranstaltet Kaiser Ferdinand I. im Dome zu Augsburg am 24. und 25. Februar. Vierunddreissigster Jahres-Bericht des historischen Kreis-Vereins im Regierungsbezirke von Schwaben und Neuburg für das Jahr 1868. Augsburg, 1869. 78.

34 1558: HHStA Obersthofmeisteramt (= OMeA), Sonderreihe (= SR) Schachtel 182. N° 38. fol. 41.; 1559: HKA Hofzahlamtsbücher (= HZAB) Bd. 16. fol. 299r. és ÖNB Cod. Ser. nov. 3359. fol. 39.

35 HHStA Familienakten Kart. 60. Konv. 5.: Tod Kaisers Ferdinand I., 5.8.1565, fol. 8v. és Uo. sine dato „Khay. exequien 1565” fol. 1–3.

36 Kunország időben változó fogalmára: *Pálóczi Horváth András*: Kunország. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). (= KMTL) Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp. 1994. 384–385. és újabban a kun kérdéskörhöz új szemlélettel: *István Vásáry*: Cumans and Tatars. *Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. Cambridge, 2005.

37 *B. Hannewald*: i. m. fol. 34v. Bulgária többféle címerváltozatának (egy vagy három farkas, agár vagy oroszlán) problémájára: *Ivánfi (Jancsik) Ede*: A magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei. Utószó: Bertényi Iván. Bp. 1989. 80–82., vö. még *Ivan Vojnikov* interneten hozzáférhető új bolgár kötetét: *Istorija na balgarskite garžavni simboli*. Sofija, 2006. III. 4. fejezet = <http://protobulgarians.com/> (a letöltés ideje 2006. márc. 28.), ill. a „melléktartományok” címereinek szerepére a mindenkori „államcímerben” *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Bp. 1993. 72–77.

1. táblázat

I. Ferdinánd temetési szertartásának magyar szimbólumai és azok vivői a temetési menet rendjében (1565. augusztus 6., Bécs)

Klenódium	A vitel tervezésekor felmerült, majd véglegesen javasolt személy ³⁸	A feladatot valóban ellátó személy (B. Hannewald: i. m.)
5. Bosznia, 6. Szerbia, 7. Kumánia (<i>Valachia</i>) és 8. Bulgária közös zászlaja	<i>Balassi Boldizsár</i>	Balassi Boldizsár
Bosznia, Szerbia, Kumánia (<i>Valachia</i>) és Bulgária közös zászlajának löveztői	jobbról <i>Várdy Mihály</i> vagy <i>Tahy Boldizsár</i> , balról <i>Zdeněk z Valdštejna</i>	jobbról <i>Várdy Mihály</i> , balról <i>Zdeněk z Valdštejna</i>
4. Szlavónia zászlaja	<i>Kerecsényi Kristóf</i>	Kerecsényi Kristóf
Szlavónia zászlajának löveztői	jobbról <i>Forgách Imre</i> , balról <i>Albrecht Smiřický ze Smiřic</i>	jobbról <i>Forgách Imre</i> , balról <i>Albrecht Smiřický ze Smiřic</i>
3. Horvátország zászlaja	<i>Oláhcsászár Miklós</i>	Oláhcsászár Miklós
Horvátország zászlajának löveztői	jobbról <i>Bánffy Miklós</i> , balról <i>Jiří z Valdštejna</i>	jobbról <i>Bánffy Miklós</i> , balról <i>Jiří z Valdštejna</i>
2. Dalmácia zászlaja	<i>Frangepán Miklós</i> tržaci gróf (Nikola Fankopan tržački)	Frangepán Miklós tržaci gróf
Dalmácia zászlajának löveztői	jobbról <i>Christoph Ungnad von Sonnegg</i> , balról <i>Kryštof z Lobkovic</i>	jobbról <i>Christoph Ungnad von Sonnegg</i> , balról <i>Kryštof z Lobkovic</i>
1. Magyar Királyság zászlaja	<i>Zrínyi György</i>	Zrínyi György
a Magyar Királyság zászlajának löveztői	jobbról <i>Batthyány Boldizsár</i> , balról <i>Stephan von Freudenthal</i> , troppai kapitány	jobbról <i>Batthyány Boldizsár</i> , balról <i>Stephan von Freudenthal</i> , troppai kapitány
kard	<i>Dessewffy János</i> magyar királyi udvarmester vagy <i>Eck Graf zu Salm und Neuburg</i>	<i>Dessewffy János (Ioannes de Seuffi</i> néven) magyar királyi udvarmester
jogar	<i>Mérey Mihály</i> nádori helytartó vagy <i>Pethő János</i> főkamrás ³⁹	<i>Mérey Mihály</i> nádori helytartó
országalma	<i>Bánffy László</i> magyar királyi ajtónállómester	<i>Bánffy László</i> magyar királyi ajtónállómester
Szent Korona	<i>Zrínyi Miklós</i>	Zrínyi Miklós volt horvát-szlavón bán, ekkor tárnokmester
koporsóvivők közötti magyarok	<i>Tahy Boldizsár</i> , ifj. <i>Dessewffy János</i> és <i>Mérey Mihály</i>	<i>Tahy Boldizsár</i>

38 HHStA Familienakten Kart. 60. Konv. 5.: Tod Kaisers Ferdinand I., sine dato „Khay. exequien 1565” fol. 1–3. és MOL P 184, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Oláh család iratai Tétel IV/2. fol. 13–14. Az utóbbi forrás ismeretét Almási Gábornak köszönöm.

39 Bár több magyar nagyúrhoz hasonlóan Pethőt is júl. 31-ére hívták Bécsbe, ő már júl. 26-án Komáromból kelt levelében kérte Miksa királyt, hogy az erdélyi–török kérdés és a budai pasa aktivitása miatt egy darabig még székhelyén maradjon (HHStA UA AA Fasz. 90. Konv. C. fol.

A kedvező forrásadottságoknak köszönhetően tehát a magyar uralkodótemetések történetében 1565-ből első ízben ismerjük a temetési menetben szereplő összes „magyar” zászlót és hatalmi jelvényt vivő személyt, de még az ún. lóvezetőket, sőt az e posztokra előzetesen javasoltakat is. Az említett lovak – miként ez V. Károly szertartásán is történt⁴⁰ – az egyes tartományok zászlóit követően vonultak, és takarójukon a zászlón látható címert ismételték meg (jobb és bal oldalukon egyaránt két-két, valamint szügyükön egy, azaz összesen öt példányban). A cseh lóvezetők (mint Oláh fogalmazott: a *Bohemi*) kijelölése ugyanakkor talán a prágai szertartással állhatott összefüggésben.

Mindezekén túl kiemelten hangsúlyozni szükséges azt a gyakran elfeledett tényt, hogy a Habsburg Birodalom reprezentációjában – miként arról a zászlók kapcsán a 2. táblázat nyújt összegző képet – a Magyar Királyság mind 1565-ben, mind utóbb 1577-ben igen előkelő helyet kapott. Míg az említett öt zászló közül a csatolt és az igénytartományoké Alsó-Ausztria zászlaja után és a spanyol királyságok (Kasztília, Aragónia és a két Szicília) között foglalt helyet, a magyar királyi zászló a cseh után és a Német-római Birodalom két zászlaja (az ún. kis birodalmi vagy *Rennfahne*, illetve a nagy birodalmi zászló) előtt szerepelt. De ugyancsak a cseh felségjelvények után és a birodalmiak előtt, azaz a hierarchiában a második helyen vitték a magyar főméltóságok a Magyar Királyság inszigniait (növekvő rangsorrendben a kardot, a jogart, az országalmát és a koronát) is. Pontosabban a birodalmi és a cseh felségjelvényekhez hasonlóan feltehetően csupán ezek másolatait, amelyeket egy olasz mester (talán az ismert Francesco Terzi⁴¹) rajza alapján a neves prágai puska- és harangöntő, valamint szőkőkútkészítő, Tomáš Jaroš fémből öntött ki, majd egy bizonyos Hans Ritzman aranyműves aranyazott be és látott el drágakövekkel (munkabéréte is beleértve 174 rajnai forint értékben).⁴² Mindezek a szertartás minden résztvevő-

27–28.). Ezt júl. 31-én három-négy napra engedélyezték neki (Uo. Fasz. 91. Konv. A. fol. 112.), de bizonytalan, hogy Pethő mikor érkezett meg végül Bécsbe. Aug. 12-én már biztosan ott volt, így nem zárható ki a ceremónián való részvétele sem. Uo. Fasz. 90. Konv. C. fol. 47.

40 Ld. a 32. jegyzetben idézett forrást és irodalmat.

41 Legújabb életrajza az Ausztriában működő olasz mesterek internetes lexikonában, amely Tomáš Jarošsal való közös munkálkodásaira is utal: http://aia.art-platform.com/terzio_francesco.htm (letöltés ideje: 2006. márc. 26.)

42 „Ainem Welischen von possirung zwayer khuniglichen cronnen, als Hungerisch und Behaimisch cron, reichsapfl und zepter, zalt 12 fl.; Thoman Jarosh, puchsengiesser bey dem Praager schloß, welcher baide khunigliche cronnen, reichsapfl und zepter von mettall gossen, zalt 44 fl. 20 kr.; Hannsen Riczman, goltschmidt, von verguldung berüerter zwayer cronnen, reichsapfl und zepter auch vor macherlon und ander conterfetische stain, zalt 174 fl.” HKA RA Fasz. 202/A. fol. 107r-v. és fol. 112., ill. csaknem pontos közlése *Franz Kreyzi*: *Urkunden und Regesten aus dem K. u. K. Reichs-Finanz-Archiv*. In: *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses*. V. Wien–Prag–Leipzig, 1887. Teil II. CIV.: N° 4391. Érdemes megjegyezni, hogy a temetési inszigniaikat (*Funeralinsignien*) olykor többször is használták, vö. pl. II. Ferdinánd 1637. évi bécsi és gráci temetési szertartása kapcsán: „müessen diese insignia und clenodien auch mit der leich nach Grätz geführt werden, weilen darinen von dergleichen sachen nichts verhanden, khönnen aber dieselben wider zuruckh herauß nach Wien gebracht werden”. HHStA Familienakten Kart. 66. Konv. 2. fol. 14. és *Doris Oschowitzer*: *Vom „guten”*

je és nézője számára szemléletesen jelezték, hogy a Habsburg Birodalmon belül a Magyar Királyság vitathatatlanul a második helyen áll. Ugyanerről tanúskodott azután a hatalmi jelvények *castrum doloris*on való elhelyezése is. A ravatal közepére helyezett császári korona, a birodalmi alma, jogar és kard elé, azaz az előkelőbb helyre a magyar szimbólumok, míg hátra a cseh felségjelvények kerültek.⁴³

2. táblázat

A II. Albert, III. Frigyes, I. Ferdinánd és II. Miksa császárok temetésén vitt ország- és tartományászlók sorrendje⁴⁴

II. Albert (1439, Székesfehérvár)	III. Frigyes (1493, Bécs)	I. Ferdinánd (1565, Bécs)	II. Miksa (1577, Prága)
–	–	Görz	Görz
Felső-Ausztria	Felső-Ausztria		
Burgau	Windische Mark	Pfirt, Sváb hercegség, Elzász, Tirol, Habsburg közös zászlaja	Pfirt, Sváb hercegség, Elzász, Tirol, Habsburg közös zászlaja
Kiburg	Pfirt		
Portenau	Portenau		
Pfirt	Kiburg		
Habsburg	Burgau		
Elzász	Elzász		
Windische Mark	Tirol		
Tirol	Habsburg		
–	–	Felső- és Alsó-Lausitz	Felső- és Alsó-Lausitz
		Krajna	Krajna
–	–	Szilézia	Szilézia
		Karintia	Karintia
Morvaország	–	Morvaország	Morvaország

Tod zum castrum doloris. Beiträge zu Sterben und Begräbnis am Habsburgerhof der frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung Ferdinands II. (1578–1637). Dipl.-Arb. Uni. Graz, 1995. 52. Így joggal bizonytalan a kutatás a prágai Szent Vítus templom kincstárában fennmaradt császári felségjelvények datálása kapcsán, hiszen azok akár I. Ferdinándé, akár II. Miksáé is lehettek. Legújabbán: *Beket Bukovinská: Funeralinsignien aus dem Prager Domschatz*. In: Kaiser Ferdinand I. i. m. 574–575.: N° XI. 31.

43 „Super pheretrum pulvinari in serico impositum aureum vellus et proxime huic regni Bohemiae et versus Caesareae Maiestatis regni Hungariae clenodia. In pheretri medio imperialis corona, et paulo supra pomum imperiale, ab huius dextra sceptrum, ensis autem a sinistra.” *B. Hannewald*: i. m. fol. 5r. (leírás) és fol. 7r. (képi ábrázolás).

44 1439: *Wilhelm Hauser*: Der Trauerzug beim Begräbnis des deutschen Königs Albrechts II. († 1439). *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik* 85(1967) 191–195.; 1493: *H. P. Zelfel*: Ableben i. m. 111–113.; *Uő*: Wappenschilde und Helme vom Begräbnis Kaiser Friedrichs III. Ein Beitrag zum Begräbniszeremoniell. *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich und Wien* 45(1974) 201–209. és *R. J. Meyer*: i. m. 185.: 79. jegyzet; 1565: ld. a 35. jegyzet; 1577: ld. alább a 4. táblázat forrásadatait.

II. Albert (1439, Székesfehérvár)	III. Frigyes (1493, Bécs)	I. Ferdinánd (1565, Bécs)	II. Miksa (1577, Prága)
		Stájerország	Stájerország
–	–	Burgundia	Burgundia
		Felső-Ausztria	Felső-Ausztria
Krajna	Krajna		
Karintia	Karintia		
Stájerország	Stájerország		
Alsó-Ausztria	Alsó-Ausztria (Alt und Neu)	Alsó-Ausztria (Alt und Neu)	Alsó-Ausztria (Alt und Neu)
–	–	Bosznia, Szerbia, Kumánia és Bulgária közös zászlaja	Bosznia, Szerbia, Kumánia és Bulgária közös zászlaja
–	–	Szlavónia	Szlavónia
–	–	Horvátország	Horvátország
–	–	Dalmácia	Dalmácia
–	–	Kasztília, Aragónia és a két Szicília közös zászlaja	–
Csehország	–	Csehország	Csehország
Magyarország (vörös–ezüst vágásos)	Magyarország (vörös–ezüst vágásos)	Magyarország (magyar kiscímer)	Magyarország (magyar kiscímer)
Német-római Birodalom	Német-római Birodalom	1. kis birodalmi zászló (<i>Rennfahne</i>) 2. nagy birodalmi zászló	1. kis birodalmi zászló 2. nagy birodalmi zászló

A Magyar Királyság szimbólumai tehát I. Ferdinánd temetésekor valójában csupán visszatértek a Habsburg dinasztikus-hatalmi reprezentációba. Abban ugyanis – miként ezt a 2. táblázat szintén jól mutatja – már a középkorban is jelen voltak, noha erről a kutatás gyakran megfeledkezik. Habsburg II. Albert császár és magyar–cseh király 1439. október végi székesfehérvári temetésén érthetően már fontos szerephez jutottak, még ha ekkor ezeket, nevezetesen a kor temetési szokásainak megfelelően a magyar zászlót (*Panier*), a sisakot (*Helm*), a címerpajzsot (*Schild*), valamint a korona, az országalma, a jogar és a kard másolatait nem is magyar nagyurak, hanem Albert osztrák–német hívei vitték.⁴⁵ Az előbbieket ekkor valószínűleg már a trónutódlásért megindult küzdelem kötötte le. Ez a szertartás folyamán mégsem jelentett problémát, hiszen az uralkodótemetések – a koronázásokkal ellentétben – legitimációs erővel nem bírtak, „pusztán” az uralkodói hatalom és méltóság reprezentálása tekintetében játszottak meghatározó szerepet.⁴⁶

45 W. Hauser: i. m. 195.

46 Vö. R. J. Meyer: i. m. 240–241.

Nem hiányoztak azonban a Magyar Királyság jelképei III. Frigyes császár 1493. decemberi Szent István dómbeli gyászszerartásáról sem. Hunyadi Mátyás nagy riválisa ugyanis viselte a magyar királyi igénycímet – miként a magyar uralkodók is az említett, ténylegesen már régen nem birtokolt délszláv tartományok uralkodói titulusait. Mindez a késő középkorban a közép-európai nagyhatalom létrehozásáért küzdő dinasztiák (a Luxemburgiak, Habsburgok, Jagellók és Hunyadi Mátyás) között teljesen bevett hatalmi reprezentációs eszköz volt, amelynek jelentősége azután a keleti nagy ellenség, az oszmánok megjelenésével fokozatosan erősödött. Beszédes jelnek tekinthető ugyanakkor, hogy III. Frigyes temetésén a magyar királyi felségjelvények másolatai (a korona, országalma, jogar és kard) nem szerepeltek, csupán a zászlót, a sisakot, a címerpajzsot és a lovat vezető négy nagyúr jelképezte a Habsburgok által megszerezni kívánt Magyar Királyságot, mégpedig közvetlenül a Német-római Birodalom szimbólumai előtt.⁴⁷

A 15. század folyamán a hatalmi reprezentációban a címerek szerepe ráadásul fokozatosan nőtt – elegendő Luxemburgi Zsigmond budai címertornyára, majd III. Frigyes bécsújhelyi címerfalára, végül I. Miksa császár innsbrucki címertornyára (*Wappenturm*) gondolnunk. Témánk szempontjából megkülönböztetett figyelmet érdemel, hogy az utóbbin – miként számos egyéb innsbrucki emléken, például egy nevezetes harangon (*Maria Maximiliana*) és a torony nyomán Albrecht Dürer által készítette híres diadalkapun (*Ehrenpforte*) is – több magyar vonatkozású címer szerepelt: a vágásos magyar címer mellett rangsorrendben Dalmácia három leopárd- vagy oroszlánfejes, Horvátország vörössel és ezüsttel sakkozott pajzsa, sőt még Bosznia vörös mezőben kardot tartó kart ábrázoló címere is.⁴⁸ Mindezek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy Miksa császár nevezetes „önéletrajzának” (*Weißkunig*) III. Frigyes Szent István dómbeli gyászszerartását bemutató ábrázolásán a ravatal mellett a császári címerpajzsot a vágásos magyar követi, de felbukkan rajta egy-egy önálló pajzson rangsorrendben Dalmácia, Horvátország és Bosznia címerpajzsa is; noha ezen országok közül – mint láthattuk – a temetési menetben csak a Magyar Királyság or-

47 HKA RA Fasz. 202/A. fol. 32. és fol. 35.; *H. P. Zelfel*: Ableben i. m. 112. és *Uő*: Wappenschilder i. m. 202.

48 További irodalommal a *Wappenturm*-ra: *Franz-Heinz v. Hye*: PLURIUMQUE EUROPAE PROVINCIARUM REX ET PRINCEPS POTENTISSIMUS – Kaiser Maximilians I. genealogisch-heraldische Denkmäler in und um Innsbruck. In: Staaten. Wappen. Dynastien. XVIII. Internationaler Kongreß für Genealogie und Heraldik in Innsbruck vom 5. bis 9. September 1988. Innsbruck, 1988. (Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadarchivs 18.) 43–46.; *Uő*: Der Wappenturm – zur Vorgeschichte einer heraldisch-künstlerischen Idee. Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum 70(1990) 99–109. és *Werke für die Ewigkeit. Kaiser Maximilian I. und Erzherzog Ferdinand II. Ausstellungskatalog des Kunsthistorischen Museums, Schloß Ambras 6. Juli bis 31. Oktober 2002.* Hrsg. Wilfried Seipel. Wien, 2002. 120–123.: N° 52.; az *Ehrenpforte*-ra: Albrecht Dürer. Ausstellungskatalog der Albertina 5. September–30. November 2003. Hrsg. Klaus Albrecht Schröder–Maria Luise Sternath. Wien, 2003. 448–453.: N° 154. és magyarul: Dürer és kortársai. Művészóriások óriásműszetei. I. Miksa császár diadala. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2005. július 1–október 9. Szerk. Bodnár Szilvia. Bp. 2005., valamint ld. még alább az 50. jegyzetet.

szághászlóját vonultatták fel.⁴⁹ Dalmácia címere ugyanakkor Hunyadi Mátyás nevezetes visegrádi palotaerkélyén és a pozsonyi Szent Márton dóm 15. századi címerei között is látható volt.⁵⁰

Mindezekhez képest I. Ferdinánd 1565. évi temetésén a „magyar” zászlók jelentősen megnövekedett számban (öt zászló összesen nyolc országcímerrel) már magában a temetési menetben kaptak helyet. De ekkor már a Cseh Korona országait sem csupán a cseh oroszlanos címer, hanem rajta kívül Felső- és Alsó-Lausitz, Szilézia és Morvaország is képviselte. Mindez a címerek és velük a zászlók még tovább növekvő jelentőségével és hatalmi szimbolikai szerepével, sőt mint látni fogjuk, az irántuk való első „tudományos” érdeklődéssel állt összefüggésben – ami Spanyolországtól Közép-Európáig, különösen a jelentősebb hatalmak esetében majd mindenütt megfigyelhető volt.⁵¹ 1493-hoz képest számottevő változást jelentett ugyanakkor az is, hogy sisak és címerpajzs – mely II. Albert és III. Frigyes temetésén minden kisebb-nagyobb Habsburg családi és osztrák tartomány esetében szerepelt⁵² – 1565 augusztusában már csupán a német-római birodalmi szimbólumok sorában (*Goldenes Vlies, Helm, Schild, Palidumentum, Schwert, Szepter, Reichsapfel, Krone*) bukkant fel.⁵³ Ráadásul a cseh, magyar és német-római uralkodói felségjelvények az említett húsz zászlót és lovat követve, az udvari főkaplán, az érsekek és püspökök után ekkor már külön egységben vonultak. Mindez a késő középkori hagyományokhoz képest komolyabb eltérést jelentett, ugyanakkor – nyilván Zasius direktorságának is köszönhetően – szépen követte V. Károly 1559. február végi augsburgi gyászszerzetartását, ahol a zászlók és a felségjelvények a processzióknak már elkülönülő csoportjait alkották.

Magyar uralkodói címek, címerek és zászlók 1526 után

A „magyar” zászlók beillesztése a bécsi temetési ceremóniába 1565-ben Zasius és társai számára nem lehetett könnyű feladat. Egyrészt a törökellenes frontvidékké vált Magyar Királyság a bécsi politikai vezetés számos tagja számára még

49 Újabb közlése: *R. J. Meyer*: i. m. Abb. 86.

50 *Buzás Gergely–Lövei Pál*: A visegrádi királyi palota északnyugati épülete és az utcai homlokzat zárt erkélye. Visegrád, 2001. (Visegrád régészeti monográfiái 4.) 27–32. és *J. Ellenbogen*: Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars im restaurirten Sanctuarium des Krönungs-Domes in Preßburg. Preßburg, 1867. 8–9. és Tafel N° 21.

51 *R. Jorzick*: i. m. 103–104. és 124–136., vö. még a címerek hazai reprezentációs és propagandisztikus szerepére *Szabó Péter*: Heraldikai elemek és triumphus motívumok a királynéi és a fejedelemszónyi prezentációban. *Levéltári Közlemények* 53(1982) 111–121. és *Bertényi Iván*: A címerek mint a propaganda eszközei az élő heraldika korában Magyarországon. *Levéltári Közlemények* 75(2004) 1. sz. 13–25.

52 Ezek közül az utóbbiak nagyrészt napjainkig fennmaradtak. *H. P. Zelfel*: Wappenschilde i. m. 203–209.

53 Ezek egy szép kéziratos ábrázolása nyomtatásban is megjelent: *Kaiser Ferdinand I.* i. m. 570.: N° XI. 27.

ez időben is meglehetősen ismeretlen terület volt, az osztrák és a német gyakorlattól eltérő közigazgatási rendszerrel, jog-, udvartartási és öltözködési szokásokkal. Másrészt Ferdinánd elődje, a Mohács mezején elesett II. Lajos temetését már igen régen, 1526. november elején tartották Székesfehérvárott, akinek szertartásáról ismereteink szerint nyomtatott beszámolók nem maradtak fenn. 1565-ben pedig a magyar politikai elitben igen kevesen voltak olyanok, akik az eseményről szóban beszámolhattak. Végül, és talán ez a legfontosabb: a magyar királyok által viselt uralkodói címek egy részéhez – különösen az igénycímek esetében – eddigi ismereteink szerint bevett címerek csak részben tartoztak, vagy ha léteztek is, a késő középkorban ezeket zászlókon még nem alkalmazták.⁵⁴

A fokozódó európai nagyhatalmi (oszmán–Habsburg, Habsburg–francia stb.) rivalizálás,⁵⁵ az egyre komolyabb szerephez jutó Habsburg dinasztikus-hatalmi reprezentáció és általában a címerek szerepének növekedése következtében a magyar uralkodói titulátúrában szereplő címek egy részéhez tehát címert és zászlót kellett „teremteni”, vagy legalábbis a már kevésbé használt régi címereket feleleveníteni, majd zászlóra helyezni. Ez azért is igen fontos feladat volt, mert – mint látni fogjuk – az uralkodói titulátúra elemei, a pecsétek körirataiban felsorolt címek és a rajtuk szereplő címerek, valamint a ceremóniákon használt zászlók nem feleltek meg egymásnak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy részben külön fejlődési utat jártak be, hiszen e téren egységességre a késő középkorban – úgy tűnik – még nem volt igény. A címek és címerek összevisszaságában való rendteremtés így mind a magyar, mind a bécsi politikai elit számára igen nehéz feladat lett, és végül csupán majd fél évszázad alatt valósult meg. Mivel e folyamatot sem a magyar heraldika, sem történetírásunk ez ideig nem tárta fel, nem hibáztatható az osztrák címertan kézikönyvének szerzője azért, hogy számos magyar mellék- vagy igénytartomány címerét mind időben, mind területileg rossz csoportba sorolta.⁵⁶

54 *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. I. Hadtörténelmi Közlemények 1(1954) 3–4. sz. 42.

55 Erre újabban (további bőséges irodalommal): *Ágoston Gábor*: Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus: A Habsburg–Oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció. *Történelmi Szemle* 45(2003) 1–24.; főként V. Károly kapcsán: *Peter Burke*: Präsentation und Re-Präsentation. Die Inszenierung Karls V. In: Karl V. 1500–1558 und seine Zeit. Hrsg. Hugo Soly. Köln, 2003. 393–475., vö. még a hasonlóan jelentős oszmán–perzsa rivalizálásra (különösen a titulátúra viszonylatában): *Nyitrai István*: The Third Period of the Ottoman–Savafid Conflict: Struggle of Political Ideologies (1555–1578). In: *Irano–Turkic Cultural Contacts in the 11th–17th Centuries*. Ed. Éva M. Jeremiás. Piliscsaba, 2003. (Acta et Studia 1.) 161–175.

56 *Franz Gall*: Österreichische Wappenkunde. Handbuch der Wappenwissenschaft. Wien–Köln–Weimar, 1996. passim. Az idézett heraldikai munkák (különösen *Bertényi I.*: Új magyar címertan i. m. és *Kumorovitz L. B.*: i. m.) mellett az eddig szerény történeti eredményekből ld. újabban: *R. Várkonyi Ágnes*: Az egység jelképei a megosztottság másfél évszázadában. In: „Kard és koszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. Szerk. Hausner Gábor–Kincses Katalin Mária–Veszprémy László. Bp. 2001. (A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 4.) különösen: 69–74.

A magyar uralkodók 1270-től szinte kivétel nélkül mindannyian viselték a [1.] Magyarország (latinul *Hungaria*, 1000-től), [2.] Dalmácia (*Dalmatia*, 1102-től), [3.] Horvátország (*Croatia* 1102-től), [4.] Ráma (*Rama*, azaz Bosznia, az 1130-as évektől), [5.] Szerbia (*Servia*, 1202-től), [6.] Halics/Galícia (*Galitia*, 1205-től), [7.] Vladimir/Volhínia/Lodoméria (*Lodomeria*, szintén 1205-től), [8.] Kumánia (*Cumania*, néha *Valachia*, 1233/1235-től) és [9.] Bulgária (*Bulgaria*, 1270-től) királya címet.⁵⁷ Ez igaz volt az 1527. november elején trónra lépő I. Ferdinándra is. Az ő általános címsora azonban legkésőbb 1529 nyaratól a [10.] *Sclavoniae rex* titulussal gyarapodott,⁵⁸ melyet elődei sohasem viseltek. Ez egyrészt azzal a küzdelemmel függhetett össze, amelyet Ferdinánd és Szapolyai János Szlavónia megszerzéséért 1527 óta folytatott. Az itteni rendek dombrói gyűlésükön ugyanis – válaszul a horvátoknak, akik 1527. január 1-jén Cetinben Ferdinándot nyilvánították királyukká – 1527. január 6-án Frangepán Kristóf bán vezetésével Szapolyait választották uralkodóvá.⁵⁹ Másrészt Szlavónia a Magyar Királyság keretein belül a késő középkorban már jelentős tartományi önkormányzattal bírt, amit összességében jól jelzett, hogy II. Ulászlótól 1496-ban címet, majd egy esztendő múlva ennek megfelelő pecsétet kapott.⁶⁰

I. Ferdinánd titulátúrájának azonban – bármennyire furcsa – az 1558/1559-ig használt magyar kettőspeccsét felirata nem felelt meg. Ezen ugyanis a „*HVNGARIE, BOEMIE, DALMATIE, CROATIE, BOSNE, LODOMERIE, BVLGARIE, SCLAVONIE, RAME SERVIEQUE REX*” címsor szerepelt.⁶¹ Bosznia valójában kétszer (*Bosna* és *Rama* néven, azaz az osztrák és a magyar hagyományoknak megfelelően külön-külön) került bele, Galícia és Kumánia viszont kimaradt belőle, a nagyrészt birtokolt Szlavónia viszont az igénycímek közé keveredett. Mindez feltehetően a pecsét bizonyosan bécsi készítettőinek hozzá nem értésével állt összefüggésben. Még érdekesebb ugyanakkor, hogy a pecsét elülső oldalán a hagyományos két magyar címer mellett a dalmát, hátoldalán pedig a megisméltődő magyar mellett Horvátország sakkozott, Lodoméria két sakkozott pólyás, Bulgária egy farkast ábrázoló, valamint Bosznia kardos, sőt a címzésből kimaradt Galícia két koronás címerpajzsa is látható volt – azaz

57 KMTL passim (az egyes országneveknél). A titulátúra szerepére a spanyol Habsburgoknál (okleveleken, pecséteken, pénzekben egyaránt) ld. *R. Jorzić*: i. m. 63–77.

58 *Ferdo Šišić*: Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Knjiga prva: Od godine 1526. do godine 1536. Zagreb, 1912. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XXXIII.) 195.: N° 131. (1529. júl. 31., Linz) – feltéve, hogy e kiadás helyes.

59 Cetinre: *Milan Kruhek*: Cetin: grad izbornog sabora Kraljevine Hrvatske 1527. Karlovac, 1997. (Biblioteka Povijesno-turističkih vodiča 1.); Dombróra: *F. Šišić*: i. m. 71–77.: N° 51.

60 1496: *Johannes Kukuljević aliter Bassani de Sacchi*: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I. Zagreb, 1862. 234–235.: N° CLVIII.; 1497: *Ivan Bojničić*: Pečat kraljevine od god. 1497. Vjesnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskog arkiva 3(1901) 69. és *Dr. Sufflay Milán*: A társországok címerei. Turul 35(1917) 50–54.

61 Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806. III. 1493–1711. Hrsg. Otto Posse. Dresden, 1912. 19. és Tafel 26/1–2., ill. újabban: *Sigilla regum – reges sigillorum*. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Szerk. Érszegi Géza. A pecsétek leírását kész. Sölch Miklós. Bp. 2001. 76–77.: N° 40.

Szlavónia, Szerbia és Kumánia címere hiányzott róla. Az előbbieket szinte bizonyosan a késő középkori magyar kancelláriai gyakorlatból örökölték tovább, hiszen Hunyadi Mátyás és II. Ulászló pecsétjein Dalmácia, Galícia (hol egy, hol kétkoronás) és Bulgária (egy farkasos, ha valóban helyesen véli a magyar heraldika) címerei már szerepeltek.⁶² Az ez időben használt római királyi nagypecséten viszont csupán a két magyar, a dalmát, a horvát és a bosnyák címer volt látható.⁶³ A kettős keresztet kivéve éppen az a négy címer, amelyek már Miksa innsbrucki címertornyán, diadalkapuján és önéletrajzában is felbukkantak.

Külön figyelmet érdemel, hogy e négy címer közül hármat (a magyar királyit, a dalmátot és a horvátot) 1527 novemberében már zászlón is alkalmaztak. Ferdinánd székesfehérvári koronázásán ugyanis – saját családi és osztrák főhercegi zászlajával együtt összesen – öt magyar nagyrítte Magyar- és Csehország mellett Dalmácia és Horvátország zászlaját.⁶⁴ Mindezek alapján talán nem túlzás azt feltételezni, hogy a 16. század eleji Magyarországon a királyság ezen, még csupán részleges török fennhatóság alatt álló, azaz valódi csatolt országai már rendelkeztek olyan saját zászlókkal, amelyek bevett címerüket ábrázolták. II. Ulászló 1490. szeptemberi székesfehérvári koronázásán ugyan Antonio Bonfini még csak a királyi zászlót (*regale vexillum*) említi,⁶⁵ a csecsemő trónörökös II. Lajos 1508. júniusi szertartásán már szerepelhettek.

A Magyar Királyság és tartományai zászlaira csupán a magyar királykoronázások és uralkodótemetések alkalmával volt szükség; a bécsi udvari ceremóniakon a Német-római Birodalmat a birodalmi, a Szent Korona országait a magyar, a Cseh Koronáét pedig címeres díszruhájában a cseh herold képviselte. Ferdinánd uralkodása alatt így a zászlók kérdése csak 1561-ben került elő eddigi ismereteink szerint újra, amikor megkezdődtek a tárgyalások Miksa főherceg magyar királlyá koronázásának előkészületeiről. Ezekkel kapcsolatban az ekkor Bécsbe hívott magyar tanácsosok március 26-án uralkodójuknak kifejtették, hogy „a Magyar Királyság fő-

62 Az egyes címerekre, ill. eredetükre (bár kritikával kezelendően) részletesebben *Ivánfi (Jancsik) E.*: i. m. 42–82. passim, pl. Dalmácia címere már Zsigmond kettőspecsétjén szerepel (i. m. 51.), Boszniaé pedig II. Lajos egyik pénzén (i. m. 64.), Horvátországé ugyanakkor II. Lajos 1525. évi emlékérmén: *Dr. Sufflay M.*: i. m. 53., vö. még *Dr. Döry Ferenc*: Magyarország címerének kialakulása. Turul 35(1917) 17–33., ill. Bosznia címerére külön: *Dr. Holub József*: Bosznia címere. Turul 35(1917) 54–57., továbbá Zsigmond, Mátyás és II. Ulászló pecsétjei a mondott címerekkel: *Sigilla regum* i. m. 68–69.: N° 32–33. és 74–75.: N° 38–39.

63 *Die Siegel der deutschen Kaiser* i. m. 16. és Tafel 21/1.

64 „quina magnifica vexilla ex sericeis telis ingeniose facta, ante regem ferebantur, nempe vexillum regale primum, insignibus et coloribus propriis distinctum, secundum vero, tertium, quartum et quintum, insignibus et coloribus regnorum Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, etc. decorata”. *Martinus Georgius Kovachich*: Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habspurgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt. Pest, 1790. 3.

65 *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum Decades. Ed. I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. IV/1. Bp. 1941. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XV.) 196.: 4.10.77–78. Vö. a spanyol *pendón real* hasonló szerepére, többek között a temetéseknel is: *R. Jorick*: i. m. 129–135. és 183.

és a hozzá tartozó más országok zászlait már most azonnal meg kell csináltatni”.⁶⁶ Bár számukat nem adták meg, minimálisan – az 1527-ben alkalmazott – három, de valószínűleg ennél több zászlóra gondoltak.

Ugyanezt erősíti, hogy erre az időre az 1558-ban V. Károly helyére lépő új császár, I. Ferdinánd újonnan készült magyar kettőspecsétje titulaturáját javították. Szlavónia a neki „járó” helyre került, nevezetesen az oszmánok előrenyomulása miatt szinte elfogyó és emiatt vele egyesülni kezdő⁶⁷ Horvátország mögé („*HVN-GARIE, BOEMIE, DALMATIE, CROATIE, SCLAVONIE, RAME, SERVIE, GALICIE, BOSNE, LODOMERIE, CVMANIE BVLGARIEQUE REX*”). Boszniát viszont továbbra is két országnév (*Rama* és *Bosna*) képviselte, a középkor során megszilárdult rendben ugyanakkor már Galícia és Kumánia neve is bekerült a köriratba. A pecsét két oldalán szereplő „magyar” címerpajzsok száma viszont nem változott, arról Szlavónia, Szerbia és Kumánia címere továbbra is hiányzott. Közben tehát a *Birodalmi* vagy a *Magyar Udvari Kancellárián* a pecsétköriratot javították, a címerekre – nyilván nem ismervén kellően azokat, vagy ezt a kérdést nem tartván lényegesnek – már kevesebb figyelmet fordítottak. Az új császári nagypecsét még ennyit sem változott, azon a császári, osztrák, cseh stb. címerek mellett ezután is a két magyar, valamint a dalmát, a horvát és a bosnyák volt látható. Ennek témánk szempontjából azért van különös jelentősége, mert Ferdinánd bécsi temetésének említett birodalmi címerpajzsa (*Schild*) a császári nagypecsétet adta vissza,⁶⁸ még ha a magyar vonatkozású címerek azonosítása a szertartáson jelenlévők többsége számára nyilván megoldhatatlan feladat is lehetett.

1563. szeptember 8-án Miksa király pozsonyi koronázásán a magyar királyi titulátúra tíz országa közül végül hét zászlaja vonult fel. Bár a magyar szemtanúk (Liszthy János királyi titkár, Istvánffy Miklós történetíró és a körmöcbányai követek) – miként arról a 3. táblázat tájékoztat⁶⁹ – az egyes zászlóvivők személyéről

66 „cum regni Hungariae primario et aliorum regnorum illi subditorum vexillis et banderiis, quae iam nunc statim praeparare debebunt” és „elevatisque et expansis praedictis regnorum vexillis, quae iam nunc praeparari debebunt”. *Pálffy Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: A magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről.* In: Sahin-Tóth Péter Emlékkönyv. Szerk. Krász Lilla. Bp. 2006. (megjelenés alatt).

67 *Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a 16–17 századi Magyar Királyságban.* Fons 9(2002) 107–121.

68 Ábrázolását ld. *B. Hannewald: i. m. fol. 7r., fol. 57r.* és Kaiser Ferdinand I. i. m. 570.: N° XI. 27. De ugyancsak látható a bosnyák címer a Ferdinánd temetését bemutató kötet díszes címlapján sorakozó 11 címer között. *B. Hannewald: i. m. fol. 1r. A magyar kettős és a császári nagypecsét: Die Siegel der deutschen Kaiser i. m. 19. és Tafel 27/1–2., ill. 17. és Tafel 22/4.*

69 A táblázathoz felhasznált források: H = Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack. Hrsg. Friedrich Edelmayer–Leopold Kammerhofer et alii. Wien, 1990. (Fontes Rerum Austriacarum I. Scriptores 13.) 197.; I = *N. Istvánffy: i. m. 425.*; L = *Liszty (Listius) János: II. Miksa beiktatásának rövid leírása.* In: A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Vál., szerk. Katona Tamás. Bp. 1979. (Bibliotheca Historica) 187.; K = *Križko Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. Századok 11(1877) 38.: a körmöci követek beszámolója. Egy korabeli német nyelvű nyomtatvány (Kurcze vnd Warhaffte beschreybung [...]. Augsburg, é. n.) szintén hét zászlót említ. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (= OSzK); App. H. 376.*

nem minden esetben tudósítottak egységesen, abban teljesen megegyeztek, hogy a tíz „országból” csupán Galícia, Lodomeria és Kumánia zászlaja hiányzott. Állításuknak az eseményről részletesen beszámoló Hans Habersack, Tiroli Ferdinánd főherceg (1529–1595) titkára sem mondott ellent, noha ő Bosznia helyett tévesen Erdély zászlajáról beszélt.⁷⁰ E hiba jól jelezte, hogy a pozsonyi koronázás idegen résztvevői számára a magyar címerek azonosítása igencsak nehéz feladat volt – miközben ezek a Magyar Királyság egykori nagyságát és előkelő szerepét összességében mégis jól mutatták. A Habersack által használt *incorporierte lannde* kifejezés valójában azt jelezte, hogy a Magyar Királyság – bár egyre megfogyatkozva – nem egyszerű országa a Habsburg Monarchiának, hanem valójában különleges „birodalom” az újonnan született birodalomban.

3. táblázat

I. Miksa magyar király koronázási szertartásának zászlói és azok vivői a koronázási menet rangsorrendjében (1563. szeptember 8., Pozsony)

Zászló	A zászló vitelére javasolt személy (H)	A zászlót valóban vivő személy az egyes források alapján
7. Bulgária zászlaja	Török Ferenc	Keglevics Mátyás (I, K, L), Török Ferenc (H)
6. Bosznia zászlaja	Frangepán [Miklós] tržaci gróf	Frangepán [Miklós] tržaci gróf (I, K, L), Choron János (H)
5. Szerbia zászlaja	Kerecsényi László	Kerecsényi László (H, I, K, L)
4. Szlavónia zászlaja	Dobó István	Dobó István (H, I, K, L)
3. Horvátország zászlaja	Bánffy László (ajtónállómester)	Bánffy László (I, K, L)
2. Dalmácia zászlaja	Zrínyi György	Zrínyi György (H, I, L), Báthory Miklós (K)
1. Magyar Királyság zászlaja	Báthory Miklós	Báthory Miklós (I, L), Zay Ferenc (H, K) valószínűleg a löveztető volt

Joggal merül fel ugyanakkor a kérdés: vajon miért nem szerepelt a zászlók sorában legalább Galícia és Lodomeria, hiszen ezek címerei – a késő középkori magyar hagyományok említett folytatásaként – Ferdinánd magyar kettőspecsétjén már évtizedekkel korábban megjelentek. Bár erre egészen biztos választ jelenleg nem adhatunk, úgy tűnik, a magyar politikai elit 1563-ban az igénytartományok között különbségeket tett; ebbéli döntésükre pedig a pecsétek címerei

⁷⁰ „fahnen, die cron Hungern und derselben incorporierten lannde, Dalmatiam, Croatiam, Sclauoniam, Seruiam, Bulgariam und Transiluariam [sic!] bedeutend”. Die Krönungen Maximilians i. m. 197.

egyáltalán nem voltak hatással. A magyar tanácsosok ugyanis Pozsonyban, a koronázást megelőzően, a szertartás alatt betöltendő különféle tisztségekre uralkodójuknak javaslatot (*Opinio dominorum consiliariorum Hungaricorum circa distributionem officiorum tempore coronationis*) tettek, ebben azonban – mint a 3. táblázat második oszlopa jelzi – csak az említett hét zászló vitelét szorgalmazták.⁷¹ Döntésüket az vezérelhette, hogy az általuk még valamivel jobban ismert közelebbi múltban (a megelőző két évszázadban) az említett hat délszláv ország mindegyike vagy állandóan (Horvátország, Szlavónia), vagy hosszabb-rövidebb ideig (Dalmácia, Szerbia, Bosznia és Bulgária) a Magyar Királyság része volt. Ez viszont a 13. században csak részben és időlegesen birtokolt Galíciáról és Lodomériáról vagy már az annak idején is csupán igényként számon tartott Kumániáról egyáltalán nem volt elmondható.

Ugyanez a szemlélet hatott 1565-ben I. Ferdinánd bécsi temetési menetének szervezőire is. Ők – mint láthattuk (1. táblázat) – Magyarországnak és csatolt részeinek (Dalmácia, Horvátország és Szlavónia) önálló, igénytartományainak viszont csupán egy közös zászlót biztosítottak; azzal a különbséggel, hogy az utóbbi négyelt címerébe Bosznia, Szerbia és Bulgária mellett már Kumánia is bekerült. Ehhez mintául – direkt és indirekt módon egyaránt – biztosan az 1563 őszi pozsonyi szertartás szolgált. A címerek számának közel azonos volta mellett ezt igazolja egyrészt, hogy a bécsi udvar vezetőinek jelentős része a magyar koronázást személyesen látta, másrészt a „magyar” zászlókról a Magyar Tanács tagjai közvetlen információval szolgáltak Zasiusnak vagy a neki a címerek kapcsán talán segédkező udvari heraldoknak (köztük Thomas Dorner magyar heraldnak). A tanácsosok ugyanis – mint magától Zasiustól is tudjuk⁷² – 1565 júliusában már Bécsben voltak (még ha nem is teljes számban⁷³), sőt a temetéssel kapcsolatban 11-én kelt beadványukban Miksa császár kérésére konkrét tanácsokkal szolgáltak. Elsőként benyújtották azon egyházi tisztségviselők jegyzékét (esztergomi és kalocsai érsek; egri, zágrábi, erdélyi, pécsi, veszprémi, váci, csanádi, váradi és szkopjei püspök; szentmártoni, zalavári, kapornaki és szkalkai apát; óbudai, aradi, felhévizi, sági, csornai és vágújhelyi prépost), valamint világi előkelők névsorát, akiket a temetésre meghívandónak tartottak.⁷⁴

A számunkra fontosabb nagyurak listájában Zrínyi Miklós tárnokmester, Erdődy II. Péter bán, az idős Batthyány Ferenc, Tahy Ferenc lovász-, Bánffy István étékfogó- és Bánffy László ajtónállómester, Dobó István tanácsos, Pethő

71 I. m. 183.

72 Zasius júl. 14-én Albert bajor herceghez. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München; Kurbayern, Äusseres Archiv N° 4299. fol. 301–302. Az adatot Anja Meußernek, Zasius biográfusának ezúton is köszönöm.

73 „quando huc venerint caeteri domini consilii sui, qui iam sunt vocati”. HHStA UA Comititalia Fasz. 380. Konv. B. fol. 17. (eredeti) és Uo. AA Fasz. 91. Konv. A. fol. 97. (fogalmazvány), vö. még az előbbi példány alapján: Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. V. 1564–1572. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp. 1877. (Monumenta Hungariae Historica III/a. Monumenta comitialia regni Hungariae V.) 4.: 4. jegyzet.

74 HHStA UA Comititalia Fasz. 380. Konv. B. fol. 13–14.

János főkamrás, Mérei Mihály nádori helytartó és Dessewffy János udvarmester neve szerepelt. A Magyar Tanács előkelőbb tagjai közül – a nádori tisztség betöltetlen lévén – egyedül Báthory András országbíró (1554–1566) neve hiányzott, aki ez időben Schwendi főkapitány Felső-Magyarországon szolgáló seregének főhadbiztosa (*Oberstkriegskommissar*) volt.⁷⁵ A kelet-magyarországi háború miatt az ottani nagyurak (Báthory András és Miklós mellett mindenekelőtt Perényi Gábor és Zay Ferenc) várható távollétét a tanácsosok beadványukban maguk is jelezték, és ezért a közelebbi megyék ifjabb mágnásainak meghívását szorgalmazták.⁷⁶ Emellett készségesen ajánlkoztak a ceremóniával kapcsolatban a magyar egyházi és világi méltóságviselők feladatainak meghatározására is.⁷⁷ Mivel ezt a gyászszertartás szervezői is szükségesnek vélték,⁷⁸ hamarosan meg is történt. A Magyar Királyságot jelképező zászlók és felségjelvények vitelére a magyar tanácsosok Oláh Miklós helytartó vezetésével július vége felé tettek előzetes egyeztetéseket követően végső javaslatot.⁷⁹ Ezt a temetési menet szervezői – a meghívandók jegyzékéhez hasonlóan⁸⁰ – vita nélkül fogadták el. Ezzel magyarázható, hogy a zászlóvivők közé Oláhcsászár Miklós is bekerülhetett, aki nagybátyjának és egyúttal a Magyar Tanács elnökének, Oláh Miklósnak köszönhette, hogy a temetési menetben Horvátország zászlaját vihette.

A többi zászlót ugyanakkor olyan ifjú magyar arisztokraták vitték, akik ez időben a bécsi udvarban teljesítettek szolgálatot. Balassi Boldizsár étekfogó az igénytartományok közös zászlaját vitte (míg a lovat itt Várday Mihály étekfogó vezette), Szlavónia zászlaját az onnan származó Kerecsényi Kristóf étekfogó emelte magasba, miközben a neves protestáns humanista, az ifjú Forgách Imre,

75 Báthory utasítása, 1564. szept. 22.: Kriegsarchiv, Wien; Protokolle des Wiener Hofkriegsrates Reg. Bd. 143. fol. 130.; *Marczali Henrik*: Regesták a külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 1878. 475. és vö. még Bárhory és Schwendi közös leveleit II. Miksához: HHStA UA AA Fasz. 90. Konv. A. fol. 12–13. (1565. jan. 30., Kassa), fol. 38–39. (febr. 3., Királyhelmece), fol. 70–78. (márc. 14., Szatmár), Uo. Konv. B. fol. 1–2. (ápr. 2., szatmári tábor).

76 „Quod si Maiestati Caesareae Sacratissimae videtur, poterunt vocari aliqui eciam ex baronibus et magnatibus partium propinquiorum, ex iunioribus scilicet, ex partibus tamen superioribus propter bellum vix aliquis venire posse videtur.” HHStA UA Comititalia Fasz. 380. Konv. B. fol. 13.

77 „Quantum autem ad ceremonias spectat, non dubitamus, quin Maiestas Vestra Sacratissima illas omnes iam diu praeordinarit, et magistrum ceremoniarum constituerit pro solito et consueto more tumulandorum imperatorum, in quibus ea, quae ad officium suorum Hungarorum, ecclesiasticorum pariter et saecularium, spectare videbuntur, Maiestas Vestra Sacratissima postea iudicare dignabitur.” Uo. fol. 12.

78 „durch denselbigen cannczler auch zeitliche benennung geschehen soll”. HHStA Familienakten Kart. 60. Konv. 5.: Tod Kaisers Ferdinand I., sine dato „Khay. exequien 1565” fol. 9. és fol. 11.

79 „Ordo funebris pompae per Hungaros servandus.”, ill. külső címe: „Ordo officialium in processione servandus.” MOL P 184, Tétel IV/2. fol. 13–14. (dátum nélkül). Az előzetes egyeztetésre ld. az 1. táblázat 2. oszlopát.

80 „Probatur Caesareae Suae Maiestati, quod personae illae tam ecclesiasticae, quam saeculares, quae sunt in scheda exhibita nominatae, ad finem huius mensis hoc vocentur, quo exequis, quarum celebrationi praestituta est quinta dies futuri mensis Augusti, adesse queant.” HHStA UA Comititalia Fasz. 380. Konv. B. fol. 17. (eredeti) és Uo. AA Fasz. 91. Konv. A. fol. 97. (foglalmazvány, júl. 11.)

ekkor a *Hofburg* ún. két lovas szolgája, a Dráva menti tartomány lovát kísérte. Ugyanilyen tisztet töltött be ez időben a bécsi udvarban a horvát lovat vezető Bánffy Miklós, míg a Magyar Királyság zászlaját Zrínyi Miklós tárnokmester fia, György (ugyancsak bécsi étekgó) vitte, akit az ország címereivel díszített lóval a pohárnok Batthyány Boldizsár követett. De a koporsót vivő személyek között felbukkanó Tahy Boldizsár is „udvari ember” (két lovas szolgáló) volt.⁸¹ A magyar nagyurakkal ellentétben viszont őket nem a bécsi *Magyar Udvari Kancellária* és nem latin nyelvű meghívókkal, hanem német nyelven és a sokat emlegetett Johann Ulrich Zasius aláírásával a *Birodalmi Udvari Kancellária* invitálta a gyászszertartásra.⁸²

Amíg tehát az 1563. évi koronázáson, azaz a Magyar Királyság legfőbb magyarországi reprezentációs eseményén a zászlóvivőket előkelő és többnyire élte-sebb magyar nagyurak adták, akik ezzel a hazai és a külföldi jelenlévők számára saját befolyásukat hangsúlyozták, addig az 1565. évi bécsi temetési szertartáson, azaz a Habsburg Monarchia első császárvárosi összbirodalmi ceremóniáján már a bécsi udvarban szolgáló magyar nemesifjak töltötték be ugyanezt a szerepet. Ez mind az udvar, mind a magyar elit számára elfogadható, sőt praktikus megoldás volt, hiszen az udvartartás magyar tagjai így egyszerre reprezentálták a dinasztíát (közös udvarbeli tisztségeikkel) és a Magyar Királyságot (a „magyar” zászlókkal); miközben családjukat sem terhelték nagyobb költségek, hiszen Bécsben szállással rendelkeztek, szolgálatukért pedig fizetést kaptak.

Hasonló volt igaz az uralkodói jelvények vitelének rendjére is. Jóllehet erre a kutatás ez ideig nem figyelt fel, a koronázások alkalmával az eredeti inszigniókat (a Szent Korona, a jogar, az országalma, a kivont és a hüvelyében vitt kard rendjében) a magyar nagyurak már a késő középkorban (bizonyíthatóan 1490 óta) a méltóságsornak megfelelően vitték.⁸³ Ez a legitimációs erővel egyáltalán nem bíró temetés alkalmával korántsem volt így. A felségjelvények vitelében a méltóságsor felborult. A Szent Korona másolatát azonban – nádor nem lévén, a Felső-Magyarországon katonáskodó Báthory országbíró és a horvát-szlavón végeken bekövetkezett török támadás miatt távol lévő Erdődy Péter bán hiányában⁸⁴ – a Magyar Királyság negyedik főméltósága, Zrínyi Miklós tárnokmester vitte.

81 A teljesség igénye nélkül: Balassi: HKA HZAB Bd. 20. fol. 288r–v.; Várday: Uo. fol. 287r.; Kerecsényi: Uo. fol. 287v–288r.; Forgách: Uo. fol. 300r–v. és Bd. 21. fol. 300r–v.; Bánffy: Uo. Bd. 20. fol. 301r–v.; Zrínyire: *Nikolaus Mameranus: Kurtze und eigentliche Verzeychnus der Teilnemer am Reichstag zu Augsburg 1566.* Eingel. Hans Jäger-Sunstenau. Neustadt an der Aisch, 1985. (Bibliothek familiengeschichtlicher Quellen 29.) oldalszámozás nélkül; Batthyány: HKA HZAB Bd. 20. fol. 278v–279r.; Tahy: Uo. fol. 301v–302r.

82 Ld. a 11. jegyzetet.

83 Ennek bemutatását a jövőben önálló tanulmányban tervezzük. 1490-re vö. *A. Bonfinis: i. m.* 196.: 4.10.76–78.

84 Slovenský národný archív, Bratislava (= SNA); Ústredný archív rodu Erdődy, I. Časť bez pôvodného usporiadania, 6. Publico–politica, c) Croatica 1565–1767 Kart. 221. Pallium I. fol. 1–2. és Uo. 4. Korešpondencia, Peter II. Erdődy († 1567), Rábsky biskup [Gregoriánczy Pál] – Peter Erdődy, 05.08. 1565.

Az 1565. évi temetési szertartáson tehát – még ha öt zászlón is – már nyolc magyar vonatkozású címer bukkant fel. Hogy ez idő tájt valóban ennyit tartottak nyilván a császárvárosban, azt kiválóan igazolja egy a heraldikai kutatások által ez ideig alig használt munka, amely az elhunyt I. Ferdinánd által kormányzott országok és tartományok címereit vette számba.⁸⁵ Ezt ráadásul a bécsi udvar birodalmi heroldja (*Reichsherold*), Johann von Francolin állította össze, aki mind Miksa 1563. évi magyar koronázásán, mind Ferdinánd gyászszerteretésén fontosabb szerephez jutott.⁸⁶ A kötetet többek szorgalmazására és Hans Trautson bécsi főudvarmesternek dedikálva elsősorban azért készítette el, hogy az Osztrák Ház királyságainak és kisebb-nagyobb tartományainak címereit és zászlait a jövőben a festők, rézmetszők és az utóbbiaknak, valamint a fametszőknek, kelme-festőknek segédkező ún. „formavágók” (*Formschneider*) megfelelő ábrázolásokkal és színekkel készíthessék el.⁸⁷

A Habsburg Monarchia egykorú „címerkézikönyvének” tekinthető összeállításban a koronás magyar kiscímer a római királyi és a cseh között, azaz ismét a második helyen szerepelt. Rajta kívül a Szent Korona „birodalmát” ugyanaz a hét címer („*Dalmatien, Croatien, Sclauonien, Bosnaw, Walachien, Seruien, Bulgarien*” sorrendben) képviselte, amelyek a császártemetésen is szerepeltek. Galícia és Lodoméria címerei tehát továbbra is hiányoztak. Francolin heroldnak azonban – magyar vonatkozásban legalábbis – mégsem sikerült elérnie nagy célját, s nem amiatt, hogy Kumánia a bevettől előkelőbb helyre került az országgrangsorban. Bár az 1565. évi szertartáson – a magyar tanácsosok figyelmességének hála – minden zászló nagyjából „helyesen” szerepelt, Francolin Szlavónia és Bulgária címerét összekeverte. Míg az előbbit egy ezüst mezőben három vörös kutyával, az utóbbit egy zöld mezőben futó (szlavón) nyesttel ábrázolta, amely azonban a címerpajzsot nem keresztbe, hanem átlósan szelte át. E hiba eredetileg mégsem tőle származott. Bár a herold a pozsonyi, majd a bécsi ceremónián mindkét ország címerét látta, utóbb feltételezhetően jobban hitt nürnbergi címergyűjtő elődjének, Virgil Solisnak (1514–1562), aki 1555-ben megjelent nevezetes *Wappenbüchlein*-jében ugyanezt a hibát Szlavónia címerénél (három kutyával ábrázolva azt) már elkövette.⁸⁸

85 Weyland Kayzers Ferdinandi sälinger vnd hochloblichister gedäctnus / vnnd dem ganczen hochberühmbten hauß Österreich angehörig Wappen. Gestellt durch Johann von Francolin / Römischer Kayserlicher Maiestat Ehrnholdten. Ausburg, dátum nélkül. Ld. ÖNB 48.W.7. Érdeemes megjegyezni, hogy a kötet Paul Sixt Trautsonnak, Hans Trautson bécsi főudvarmester fiának a hagyatékából került az udvari könyvtárba.

86 Őt ez ideig szinte kizárólag egy 1560. évi nagy bécsi lovagi tornát bemutató *Turnierbuch*-jának köszönhetően tartotta nyilván a kutatás. Ld. *Kábebo*: Francolin. In: Allgemeine Deutsche Biographie. VII. Ficquelmont–Friedrich Wilhelm III. von Sachsen-Altenburg. Leipzig, 1878. 247. és *Matthias Pfaffenbicler*: Das Turnier zur Zeit Kaiser Ferdinands in Mitteleuropa. In: Kaiser Ferdinand I. i. m. 279–281. és 347–349.: N° III. 23–27.

87 „grosser Mißbrauch und unordnung bey den Malern, Kupfferstechern, Formschneydern und andern dergleichen bißher erschinen unnd noch täglich erscheinet”. Weyland i. m., oldalszámozás nélkül.

88 *Virgil Solis*: Wappenbüchlein. Nürnberg, 1555. oldalszámozás nélkül.

Magyarországi szimbólum-gazdagodás – udvari hagyományörzés:
magyar zászlók és felségjelvények II. Miksa temetésén

Mindennek utóbb meghatározó következményei lettek. Egyrészt ettől kezdve Szlavónia és Bulgária címerét a bécsi és a prágai udvarban rendszeresen összekeverték, másrészt Francolin címerkönyve és az 1565. évi temetés mintaadó szerepe következtében a Magyar Királyság kapcsán a *Hofburgban* évtizedekre e nyolc címer rögzült. Ezt kiválóan bizonyítják a Miksa császár 1577. márciusi temetési rendjében felvonultatott „magyar” zászlók és felségjelvények. Miként a 4. táblázat tájékoztat, Prágában ekkor szinte újra életre kelt a tizenkét esztendővel korábban alkalmazott bécsi szertartásrend. Ez teljességgel érthető, hiszen a temetés több levéltárban fennmaradt iratanyagában mind a mai napig számos dokumentum található a mintának tekintett előző ceremóniára vonatkozóan.⁸⁹ Sőt a prágai szertartás előkészítőit 1576. november elején előbb az *Udvari Kamara*, majd 1577 januárjában az udvari fizetőmester (*Hofzahlmeister*) számadásai alapján az *Alsó-ausztriai Kamara* arról is részletesen tájékoztatta, hogy Ferdinánd császár temetéséhez „mennyi zászlót és más egyéb dolgot készítettek”.⁹⁰

4. táblázat

**II. Miksa temetési szertartásának magyar szimbólumai és azok vivői
a temetési menet rendjében (1577. március 22., Prága)⁹¹**

Klenódium	A vitel tervezésekor felmerült, majd véglegesen <i>javasolt</i> személy	A feladatot valóban ellátó személy
5. Bosznia, 6. Szerbia, 7. Kumánia és 8. Bulgária közös zászlaja	<i>Sennyey Sándor</i> vagy <i>Kisserényi Mihály</i>	talán <i>Sennyey Sándor</i>
Bosznia, Szerbia, Kumánia és Bulgária közös zászlajának lövezetői	jobbról <i>Viczay György</i> vagy <i>Bocskai István</i> , balról <i>Szvasztics János</i>	jobbról <i>Viczay György</i> , balról <i>Szvasztics János</i> (?)
4. Szlavónia zászlaja	<i>Bocskai István</i>	valószínűleg <i>Bocskai István</i>
Szlavónia zászlajának lövezetői	jobbról <i>Nyáry Bernát</i> , balról <i>Palatics György</i>	jobbról talán <i>Nyáry Bernát</i> , balról talán <i>Palatics György</i> (?)
3. Horvátország zászlaja	<i>Kendi Farkas</i> vagy <i>Bornemisza Boldizsár</i>	<i>Kendi Farkas</i>

89 HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1.: Tod des Kaisers Maximilians, fol. 305–311. és HKA RA Fasz. 202/A. fol. 202–366.: passim.

90 „wievill fän unnd anders darzue gemacht worden”. Uo. fol. 298–299. Ernő főherceg II. Rudolphhoz. 1577. jan. 17., Bécs. A számadások fennmaradt kivonatait nagyrészt kiadta: *F. Kreyzci*: i. m. CIV.: N° 4391.

91 HHSStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1.: Tod des Kaisers Maximilians fol. 291., fol. 425–427., fol. 438–441., fol. 456–457.; HKA RA Fasz. 202/A. fol. 202–205., fol. 250–252., fol. 270–271., fol. 355–357. és Todtenbuch der Geistlichkeit der böhmischen Brüder. Hrsg. Joseph Fiedler. Wien, 1863. (Fontes rerum Austriacarum I. Scriptores 5.) 264–265.

Klenódium	A vitel tervezésekor felmerült, majd véglegesen javasolt személy	A feladatot valóban ellátó személy
Horvátország zászlajának lövezetői	jobbról <i>Bornemisza Boldizsár</i> vagy <i>Kendi Farkas</i> , balról <i>Kisserényi Mihály</i>	jobbról <i>Bornemisza Boldizsár</i> , balról <i>Kisserényi Mihály</i> (?)
2. Dalmácia zászlaja	<i>Pálffy Miklós</i> vagy <i>Liszthy János</i>	<i>Pálffy Miklós</i>
Dalmácia zászlajának lövezetői	jobbról <i>Kendi Gábor</i> vagy <i>Pálffy Miklós</i> , balról <i>ifj. Liszthy János</i>	jobbról <i>Kendi Gábor</i> , balról szinte biztosan <i>ifj. Liszthy János</i>
1. Magyar Királyság zászlaja	<i>Dobó Ferenc</i> vagy <i>Nyáry István</i>	<i>Dobó Ferenc</i>
a Magyar Királyság zászlajának lövezetői	jobbról <i>Telegdy [Pál]</i> vagy <i>Dobó Ferenc</i> , balról <i>Nyáry István</i>	jobbról <i>Telegdy [Pál]</i> , balról <i>Nyáry István</i>
kard	<i>Balassi András</i> Károly főherceg kamarása és tanácsosa	<i>Balassi András</i>
jogar	<i>Nádasdy Ferenc</i>	<i>Nádasdy Ferenc</i>
országalma	<i>Révay Ferenc</i> vagy <i>Nádasdy Ferenc</i>	<i>Révay Ferenc</i>
Szent Korona	<i>Batthyány Boldizsár</i> magyar királyi étékfogómeister	<i>Batthyány Boldizsár</i>

Mind a gyászszertartás előkészületeinek körülményei, mind a temetési menet egyértelműen mutatják, hogy 1577-ben a ceremónia szervezői a magyar szimbólumok esetében is Ferdinánd gyászünnepségének gyakorlatát követték. 1565-höz képest pusztán az jelentett eltérést, hogy mivel Miksa – apjával ellentétben – nem volt Spanyolország trónörököse (*infans Hispaniarum*), a spanyol–aragóniai–szicíliai közös zászló már nem szerepelt. A magyar felségjelvények és zászlók vitelére viszont ez esetben is a Radéczy István helytartó-egri püspök vezette Magyar Tanács tehetett végső javaslatot.⁹² Ez korántsem volt könnyű feladat, noha az összes magyar tanácsost és a legelőkelőbb nagyurakat mind meghívták a szertartásra.⁹³ Egyrészt a mágnások egy része a tetemes utazási és egyéb költségek miatt nemigen vágyott a távoli Prágába, másrészt az 1575–1576. évi erdélyi–lengyelországi események (Bekes Gáspár trónkövetelése

92 Ez is rendelkezésünkre áll (vö. a 4. táblázat 2. oszlopát): „Nomina dominorum baronum clemencia et insignia regni Hungariae portantium.” HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1.: Tod des Kaisers Maximilians fol. 456–457.

93 „Intelligo rursus omnes consiliarios ad exequias Pragae ad xx Marcii vocari.” MOL P 1314, A herceg Batthyány család levéltára, Missiles N° 21 026. Istvánffy Miklós Batthyány Boldizsárhoz. 1577. febr. 15., Bécs.

és Báthory István lengyel királyválasztása) miatt különösen Felső-Magyarországon meglehetősen feszült volt a helyzet.⁹⁴

Mindezek ismeretében nem véletlen, hogy a javasoltak nagy része ekkor is a bécsi udvartartás tagja volt (pl. Pálffy Miklós *Oberstsilberkammerer*, Nyáry István *Panatier*, Balassi András pedig Károly főherceg régi udvari embere, ekkor kamarása). Közöttük szép számmal akadtak ugyanakkor egykori Bekes-párti és ezért hűtlenségbe esett, erdélyi nemesek is, akik ez időben a *Hofburgban* letek menedékre: például kápolnai Bornemisza Boldizsár előmetélő, Kendi Farkas étékfogó, sőt maga kismarjai Bocskai István 2 lovas szolgáló, a későbbi fejedelem is.⁹⁵ A szintén Bekes-párti Telegdy Mihály fia, Pál ugyanekkor a bécsi egyetem hallgatója volt, Kendi II. Gábor pedig elsősorban unokatestvérének (Farkas étékfogónak) köszönhette, hogy a cseh fővárosban a dalmát ló mellett vonulhatott, sőt kapott február 25-én 350 rajnai forintnyi egyszeri kegydíjat.⁹⁶ A köznemesi származású lóvezetők (a Nádasdy-familiáris Sennyey Sándor és Viczay György, egyúttal soproni alispán, valamint Szvasztics János és a budai Csonkatoronyban írott verséről híres Palatics György⁹⁷) bekerülését jelenleg viszont nem tudjuk kellően indokolni. Feltehetően főúri patrónusaiknak köszönhették megtisztelő feladatukat. A felségjelvények vitelére javasolt nagyurak ugyanakkor – érthetően – a nyugat- és északnyugat-magyarországi arisztokrata famíliákból kerültek ki.

Ők azonban mind nem igazán vágytak a magyar királysági reprezentáció szempontjából oly fontos, de a számukra elsősorban anyagi okokból terhes feladat ellátására. Pedig a február 6-án kelt uralkodói meghívó világosan tudatta, hogy március 20-ára azért invitálják őket a cseh fővárosba, hogy egyrészt jelenlétükkel megtiszteljék az uralkodó temetését, másrészt a díszes szertartáson a Magyar Királyság és a hozzá tartozó országok királyi felségjelvényeit és zászlóit vigyék.⁹⁸ Miközben Bécsben már verték – a koronázásokhoz hasonlóan – a teme-

94 *Szádeczky Lajos*: Báthory István és egy magyarországi összeesküvés. Báthory István halála 300-adik évfordulója alkalmával. Századok 20(1886) 851–866. és *Uő*: Báthory István lengyel királlyá választása. 1574–1576. Bp. 1887.

95 Pálffy: HKA HZAB Bd. 31. fol. 235r.; Nyáry: HHStA OMeA SR Schachtel 183. N° 50. fol. 12.; Balassi: Balassi Bálint összes művei. I. Össeáll. Eckhardt Sándor. Bp. 1951. 309–311.: N° 1.; Bornemisza: HKA HZAB Bd. 31. fol. 214v. és HHStA OMeA SR Schachtel 183. N° 50. fol. 11.; Kendi: HKA HZAB Bd. 31. fol. 225v.; Bocskai: *Fazekas István*: Négy levél Bocskai István bécsi és prágai tartózkodásához (1572, 1576). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények* 1(2003) 20.: 6. jegyzet.

96 Telegdy: *Kissné Bognár Krisztina*: Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789. Bp. 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.) 73.: N° 544.; Kendi: HKA HZAB Bd. 31. fol. 594r.

97 Palatics kevéssé ismert életrajzából ez az adat eddig hiányzott. A nevezetes versre és a Palaticsról elnevezett kódexre legújabban *Sudár Balázs*: A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban. Bp. 2005. (Humanizmus és reformáció 29.) főként: 9–12.

98 „partim, ut praesentia sua funus ipsum cohonestent, partim vero portandis in funebri pompa regni nostri Hungariae aliorumque regnorum illi incorporatorum clenodiis caeterisque insignibus et ornamentis regalibus praesint.” *Iványi B.*: i. m. 128.: N° 246.

tési menet alkalmával a népnek szórandó pénzeket, az udvartartás tagjai (köztük az erdélyi menekültekkel) pedig már Prágában tartózkodtak,⁹⁹ a magyar nagyurak egy része azon tanakodott, miként találhat megfelelő indokot távollétére. Mindennél beszédesebben szólnak erről a jogar vitelére javasolt Nádasdy Ferencnek Batthyány Boldizsárhoz intézett sorai: „Engemet Prágában hínak ad 20 Marcii temetőre, kihez Isten jól látja, sem kedvem, sem pénzem nincsen. Tudom, hogy Kegyelmed sem marad hívatlan. Kegyelmednek megszolgálom, írja meg Kegyelmed, mit fog ebben cselekedni, és mivel magát menteni, hogy én is tudnék hozzá tartoznom, mert uram nyilván nagy véletlen vésszel találná, ha nekem el kellene mennem. Tudom, ha magam nem is, de erszényem megbánná.”¹⁰⁰

A remek kifogásnak ígérkező megoldást hamarosan meg is találták. Mivel az éppen aktuális országos törvénykezési időszak (*octava*) kezdetét február 24-ére írták ki Pozsonyba, Batthyány és Nádasdy felismerte, hogy itteni pereik kibúvót jelenthetnek távollétükhöz. Ecsedi Báthory István, a későbbi országbíró (1586–1605), ugyanakkor arra hivatkozva mondta le február 25-én a temetést, hogy az idő rövidsége miatt magát arra méltó módon nem tudná felkészíteni, a temetési ruhákat saját maga és kísérete számára legyártatni, hiszen a meghívót éppen kelet-magyarországi birtokaira hazafelé tartva vehette Bajmóc várában kézhez.¹⁰¹ Túlzottan gyors reagálását március elején viszont Batthyány helytelenítette. Úgy vélte, hogy távolléti indokukat nem kell elhamarkodottan kifejezniük, ha pedig ezt Báthory már levélben megtette, küldje el követeit is Prágába.¹⁰² Persze nem minden főméltóság és nagyúr keresett efféle kifogásokat. A magyar udvarnokokon kívül a március 5-én Prágában váratlanul elhunyt Liszthy János kancellár végig Rudolf mellett tartózkodott,¹⁰³ Fejérvögy István veszprémi püspök-tanácsost követően pedig hamarosan Révay Ferenc és Dobó Ferenc is útra kelt.¹⁰⁴ Sőt volt olyan, aki a veszprémi püspökkel egyenesen azért utazott Prágába, hogy megnézhesse a temetési szertartást.¹⁰⁵ Végül március elején Pozsonyban az a hír járta, hogy a fiatal Zrínyi György tárnokmester (1567–1603) is in-

99 „Nunc cuditur hic moneta, quae in funere seu exequiis spargatur, cum hac inscriptione: Nil terrena moror, dum super astra vehor. [...] Lazkij et alii exules, tam Poloni, quam Transylvani, sunt Pragae, quid agant, nescio.” MOL P 1314, N° 21 026. Istvánffy Miklós Batthyány Boldizsárhoz. 1577. febr. 15., Bécs. A pénzszerzésre *R. Vocelka*: i. m. 121.

100 MOL P 1314, N° 31 979. 1577. febr. 24., Keresztúr.

101 HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1. fol. 371–372.

102 „Ea, quae Dominatio Vestra Magnifica domino Bathorij consulit, ut praecipuos homines suos ad Maiestatem Caesarem expediat in sui excusationem, mihi quoque valde probantur”. MOL P 1314, N° 21 028. Istvánffy Miklós Batthyány Boldizsárhoz. 1577. márc. 5., Pozsony.

103 *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária leltára 1577-ből. Fons 9(2002) 229–230.

104 HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1. fol. 375–376. Radéczy István egri püspök-helytartó Ernő főherceghez. 1577. márc. 9., Pozsony. Német fordítása: *M. A. Becker*: i. m. 35.

105 „Lucas quoque vult discedere Pragam cum domino Wesprimiensi videre ceremonias exequiarum.” SNA Spoločný archív rodu Révay, Korešpondencia, Michal Révay, 17. 02. 1577. Istvánffy Miklós Révay Mihályhoz. 1577. febr. 17., Bécs. Lukács személyét ez ideig nem sikerült azonosítanunk.

dulni készül.¹⁰⁶ Bár ez még aligha volt biztos, a muraközi nagyúr legalábbis ezt terjesztette.

Batthyány és Nádasdy így egyre kellemetlenebb helyzetbe került. Március elején távolmaradásuk indokáról már Ernő főherceg is értesült Bécsben, aki ekkor Rudolf császár és király távollétében már hónapok óta a magyar ügyek „helytartója” (*locumtenens in administrandis publicis privatisque regni Hungariae negotiis*) volt.¹⁰⁷ S noha nem tudjuk, kinek a javaslatára, a magyar viszonyokban jártas főherceg végül március 8-án olyan döntést hozott, amely a nagyurakat sarkokba szorította. Úgy vélte, hogy a már megtervezett temetési menetben változás könnyen nem lehetséges, így a főurak távolléte abban nemcsak nagyobb zavart okozna, de „ha a magyar nemzetből senki sem venne részt az ünnepségen, az a Magyar Királyságnak a jövőben nem válna díszére”.¹⁰⁸ Ezért Radéczy helytartónak elrendelte, hogy a temetésre meghívottak pereit halassza el, Nádasdyt, Batthyányt, Zrínyit és másokat pedig szólítson fel a mielőbbi indulásra. Ezt a helytartó másnap Pozsonyból mind kemény hangú levelei, mind követei által azonnal megtette.¹⁰⁹ Ezt követően 10-én Ernő főherceg Bécsből igen erős szavakkal teli parancslevelet intézett a három nagyúrhoz (sőt az időközben útra kelt Révay mellett Czobor Imre alnádorhoz is), hogy „*pro decore atque ornamento inclyti Hungariae regni*” tüstént kelljenek útra Prágába, hiszen kifogásuk – amellyel méltatlan módon saját magánügyeiket uralkodójuk és az ország érdekei elé helyezték – már nem áll fenn.¹¹⁰ A parancsleveleket 12-én délután egy óraker továbbította Pozsonyból Radéczy az érintettekhez, miközben a királyi táblának is átadta a főherceg aláírásával megerősített dekrétumot a perek elhalasztásáról. De újabb sürgető levelet kapott Thurzó II. Elek egykori udvarnok és Balassi

106 „Homines domini comitis de Zrinio heri venerunt, qui illum ad sepulturam Pragensem iturum dicunt.” MOL P 1314, N° 21 028. 1577. márc. 5., Pozsony.

107 HHSa UA AA Fasz. 110. Konv. B. fol. 26–27. II. Rudolf Radéczy Istvánhoz. 1576. okt. 13., Regensburg.

108 „Quia vero Caesarea Maiestas ipsorum adventum omnino expectavit, ac proinde nulla amplius hac in parte mutatio facile institui possit, adeoque per absentiam illorum in toto actu non modo plurimum confusionis, verum etiam si nemo ex natione Hungarica solennitati illi intersit, illud regno Hungariae minus decorum videretur futurum.” Uo. Fasz. 111. Konv. A. fol. 13–14. Fogalmazvány. Ernő főherceg Radéczy István egri püspök-helytartóhoz. 1577. márc. 8., Bécs.

109 HHSa Familienakten Kart. 61. Konv. 1. fol. 375–376. Radéczy István egri püspök-helytartó Ernő főherceghez. 1577. márc. 9., Pozsony. Német fordítása: *M. A. Becker*: i. m. 36.

110 „Nos indignum existimantes, ut qui vel in legationes, vel ad actus publici decoris causa extra regnum mitterentur, quoad privata, aliquid inde praeiudicii aut detrimenti caperent, nec ignari, tuam aut aliorum ad solennitatem illam funebrem ex regno Hungariae evocatorum absentiam (cum praelibata Caesarea Regiaque Maiestas omnium evocatorum adventum omnino expectarit, ideoque nulla amplius hac in parte mutatio facile institui possit) non modo in toto actu plurimum confusionis parituram, verum etiam, si nemo ex natione Hungarica solennitati illi intersit, illud regno Hungariae minus decorum videretur futurum.” HHSa UA AA Fasz. 111. Konv. A. fol. 17–18. Ernő főherceg parancslevele Zrínyi Györgyhöz. 1577. márc. 10., Bécs, ill. *in simili mutatis mutandis* Batthyáynak, Nádasdynak, Révaynak és Czobornak. Fogalmazvány. Eredetije Batthyányhoz a családi levéltárban fennmaradt: MOL P 1313 Memorabilia N° 500.

András is, az utóbbi elutazásában azonban a helytartó – joggal – nagyon reménykedett.¹¹¹

A főherceg és a helytartó erőteljes fellépésére a meglehetősen önálló utakon járó Batthyány és Nádasdy végül meghátrálni kényszerült. Immár indokolatlanná vált távollétük esetén uralkodói hűségük lett volna kérdéses, de hazai presztízsük is sérült volna. Így végül mindketten elutaztak a temetésre, ahol a Magyar Királyságot előkelő helyen reprezentálták. Zrínyi György ugyanakkor április 21-ei radkersburgi esküvőjére¹¹² készülvén és egyéb elfoglaltságai miatt nehezen, de távolmaradási engedélyt kapott a főhercegtől. Mint írta: „kétszer mentettem magamat sok rendbéli okokkal, végre nagy nehezen monda: »Ha egyéb nem lehet, ottan maradj meg, ha Batthyány és Nádasdy felmentek.«”¹¹³ Ennek ellenére hosszú mentegetőző-levél írására kényszerült,¹¹⁴ és mind a főherceg, mind Batthyány is közbenjárt Rudolf császárnál, hogy az élete nagy eseményére készülő fiatal főúr távolmaradását az uralkodó ne tekintse hűtlenségnek. Zrínyi ugyanakkor a temetést kihasználta arra, hogy esküvői meghívóit Batthyánnal az udvar osztrák–német előkelőségeinek és cseh rokonságának továbbíttassa.¹¹⁵ A németújvári nagyúr szinte végsőkig tartó ellenállása viszont nem számított ritkaságnak. 1566-ban az augsburgi birodalmi gyűlésre Batthyány ugyancsak esküvője miatt nem ment el,¹¹⁶ de általában véve sem szívesen mozdult ki nyugat-dunántúli váraiból. Visszahúzódó magatartása a korban annyira ismertté vált, hogy még a 17. század második felében is a következő árulkodó anekdotát emlegették róla: „úgy vagyon Kegyelmednek dolga, mint Bottyány Boldizsárnak Maximilián császárral, kit vadászni hívatott, azzal mentette magát, nincs lova, lovat ígértek neki, azt mondotta, nincs nyerge, azt is ígértek, azután meg azt mondotta, nincsen saruja, azt is hogy ígértek, azt adta válaszul, csodálja, nem veszi a császár eszébe, hogy nincs kedve az vadászathoz”.¹¹⁷

Mindezen nehézségek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy a temetési szertartásban szereplő magyar szimbólumok számának megváltoztatása a

111 HHStA Familienakten Kart. 61. Konv. 1. fol. 377–378. Radéczy István egri püspök-helytartó Ernő főherceghez. 1577. márc. 12., Pozsony.

112 *Lasztókai László*: Eperjes sz. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismeretése. Eperjes, 1881. 48. és *Nataša Štefanec*: Heretik Njegova Veličanstva: povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu. Zagreb, 2001. (Homines, tempore, loci) 120–123.

113 MOL P 1314, N° 53 640. Zrínyi György levele Batthyány Boldizsárhoz. 1577. márc. 15., Bécs.

114 „Verum praeter urgentissima atque periclitancia tum jurídica, tum etiam confiniaria mea negotia (quae praesentiam meam omnimode requirunt), quibus etiam matrimonii et nuptiarum, post paucissimos dies atque adeo post iminentem festi Pascatis diem celebrandarum curis implicitus sim.” Uo. N° 53 640. melléklet. Zrínyi György latin nyelvű levele II. Rudolf császárhoz. 1577. márc. 16., Bécs (másolat).

115 „Továbbá az mennyegzőre való hivatalos leveleket, német uraknak szólókat, megküldtük Kegyelmednek, és azon kérjük Kegyelmedet, meg ne jegyezzen belőle Kegyelmed, hogy ennyi sok munkát és fáradságot szerzék Kegyelmednek.” Uo. N° 53 640.

116 *Iványi B.*: i. m. 120–122.: N° 211–212.

117 *Fabó András*: Vitnyédy István levelei 1652–1664. Magyar Történelmi Tár 15(1871) 194.: N° 171. A levélre Bobory Dóra hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

magyar politikai elittel való egyeztetések során valószínűleg nem merült fel. Pedig erre nyomós ok szolgálhatott volna, hiszen még Miksa uralkodásának közepén változás következett be a „magyar” zászlók használatában. Rudolf trónörökös 1572. szeptember 25-én tartott pozsonyi koronázásán ugyanis – ismereteink szerint a magyar történelemben először – a királyi titulátúra minden egyes országának zászlaja szerepelt (lásd az 5. táblázatot). Mivel, miként 1561/1563-ban, a bécsi udvar vezetői a Magyarországon és a Magyar Királyság legfőbb reprezentációs eseményének tartott szertartás előkészítése folyamán a Magyar Tanács véleményére¹¹⁸ ezúttal is komolyan adtak, teljességgel érthető, hogy a Verancsics Antal érsek-helytartó vezette tanácsosok által javasolt tíz zászló egytől egyig ott szerepelt a szertartáson; még ha az egyes szemtanúk azok vivőiről ezúttal sem számoltak be egységesen.¹¹⁹

5. táblázat

I. Rudolf magyar király koronázási szertartásának zászlói és azok vivői a koronázási menet rangsorrendjében (1572. szeptember 25., Pozsony)

10. Bulgária zászlaja	Frangepán Ferenc tržaci gróf (D, H)
9. Kumánia zászlaja	Perényi György (D), Dobó Ferenc (H)
8. Lodoméria zászlaja	Várday Mihály (D, H)
7. Galícia zászlaja	Forgách Simon (D, H)
6. Szerbia zászlaja	Homonnai-Drugeth György (D), Mágochy Gáspár (H)
5. Bosznia zászlaja	Révay Mihály (D, H)
4. Szlavónia zászlaja	Balassi János (D)
3. Horvátország zászlaja	Báthory István (D, H)
2. Dalmácia zászlaja	Zrínyi Kristóf (D, H)
1. Magyar Királyság zászlaja	Nádasdy Ferenc (D, H)

Az 1565. évi bécsi temetés nyolc címere tehát a magyar királyi titulátúrának megfelelően az 1572. évi pozsonyi királykoronázáson Galícia és Lodoméria zászlójával bővült. Azaz ekkor már minden birtokolt vagy igényként számon tartott ország önálló zászlóval szerepelt, és ez azután így maradt évszázadokon keresz-

118 „Opinio consiliariorum Hungarorum de coronatione Rudolphi.” HHStA UA AA Fasz. 99. Konv. C. fol. 32–39. (1572. szept. 16., több melléklettel a szóbeli egyeztetésekre vonatkozóan.) és vö. még uo. fol. 25–26. (1572. szept. 14., Pozsony. Verancsics Antal Miksa királyhoz.)

119 D = „Descriptio coronationis serenissimi principis ac domini, domini Rudolphi archiducis Austriae etc. in regem Hungariae inaugurati Posenii die 25 Septembris anno Domini MDCXXII.” *M. G. Kovachich*: i. m. 33.; H = Ludwig Haberstock, Albert bajor herceg titkára és bécsi ágense jelentése Münchenbe (Wolf Unverzagtnak, a Birodalmi Udvari Kancellária titkárának német nyelvű beszámolója alapján): *Hilda Lietzmann*: Quellen zur ungarischen Krönung Rudolfs II. im Jahre 1572. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 42(1992) 94–95.

tül.¹²⁰ A két igényország zászlaját persze nem volt nehéz elkészíttetni, hiszen mindkettő címere felbukkant már mind I. Ferdinánd, mind Miksa király magyar kettőspecsétjén, azaz onnan „csak” le kellett másolni őket. Amíg azonban részletesebb leírás vagy képi ábrázolás nem kerül elő, sajnos kérdéses marad számunkra, hogy Galícia címerében hány (kettő vagy három) koronát lehetett látni, továbbá milyen volt Bulgária címere. Szlavóniáéval – Solisszal vagy Francolinnal ellentétben – a magyar tanácsosok biztosan nem keverték össze. Feltételezésünk szerint így azon már ekkor is ugyanúgy vörös mezőben jobbra futó három vadászkutya (agár) volt látható, miként a következő magyar királykoronázáson 1608-ban szerepelt, sőt miként a tíz zászló 1618-ból nemrég előkerült, eddig ismert legkorábbi festett ábrázolásáról, majd a következő esztendőök több festményéről is ismerjük.¹²¹

Mindez összességében tehát azt jelenti, hogy 1577-ben Miksa császár temetési menetének szervezői a „magyar” zászlók kapcsán nem jártak el kellő körültekintéssel. Pontosabban fogalmazva: nem ismervén megfelelően a magyar szimbólumok közben lezajlott gazdagodását, túlzottan is mereven ragaszkodtak az előző (1565. évi) császártemetés dinasztikus reprezentációjának továbbörökítéséhez. Bár – mint arra utaltunk – a spanyol címereket kivették a temetési menetből, az 1572-ben már önálló zászlóra került galíciai és lodomériai címert nem emelték be a Habsburg hatalmi szimbolikába. Erre ugyanakkor valószínűleg Radéczy helytartó sem tett olyan javaslatot, mint bő egy évtizeddel korábban a végül öt zászlóra került nyolc címerre vonatkozóan Oláh Miklós és tanácsostársai.

A Miksa király 1576. őszi halálával erejét vesztő¹²² magyar kettőspecsét újbóli elkészítésekor a bécsi udvarban viszont már gondosabban jártak el. Persze ez esetben könnyebb helyzetben voltak, hiszen Galícia és Lodóméria címere már Ferdinánd és Miksa pecsétjén ott szerepelt. Bár nem tudjuk pontosan, hogy Rudolf kettőspecsétjét végül mikor csináltatták (a császári nagypecséthez hasonlóan legkésőbb 1578-ban), annak mind köriratát, mind címereit jelentősen javították.

120 Egy Firenzében 1572-ben megjelent olasz nyelvű nyomtatvány is tíz zászlóról tudósított. OSzK App. H. 453. és a későbbi koronázásokra vö. *Kumorovitz L. B.*: i. m. 42–44.

121 1608: „vexillum Bulgariae, tres canes venaticos in cursu stemma servantes”. *M. G. Kovachich*: i. m. 54.; 1618: MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, A 95, Acta diaetalia (= A 95) fol. 5v–6r. (ezeket majd önálló tanulmányban közöljük); 1621: *Mikó Árpád*: A Szent Korona a tartományok címereivel. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17–szeptember 24. Szerk. Mikó Árpád–Sinkó Katalin. Bp. 2000. 426–428.: N° VII–1.; *Holler László*: A magyar királyi koronát ábrázoló 1620–1621. évi festményekről. Művészettörténeti Értesítő 49(2000) 297–310. és *Zsámbéky Monika*: Megjegyzés a magyar királyi korona 1621. évi ábrázolásaihoz. A megkerült szombathelyi kép. Művészettörténeti Értesítő 50(2001) 341–342.

122 Vö. „neque sigillorum priorum aliquis est vigor”. HHStA UA AA Fasz. 110. Konv. B. fol. 39., Liszthy János győri püspök-kancellár Ernő főherceghez, Bécsbe. 1576. okt. 21., Köpcsény és „De sigillis Suae Maiestatis Hungaricis scripsi ad Eandem, quod si iubeat, ego illa quamprimum fieri curaturus sim.” Uo. fol. 43. Liszthy Ernő főherceghez. 1576. okt. 24., Köpcsény, vö. még Uo. UA Miscellanea Fasc. 431/B. Konv. B. fol. 36. Liszthy Rudolf királyhoz. 1576. okt. 27., Köpcsény.

Ez alapvető változást jelentett, hiszen Miksa kettőspecsétjén még az apja által használt címsor („*HVNGARIE, BOEMIE, DALMATIE, CROATIE, SCLAVONIE, RAME, SERVIE, GALLITIE, BOSNE, LODOMERIE, CVMANIE BVLGARIE-QUE REX*”) állt¹²³ – azaz titulátúrájával ellentétben még az ő pecsétjén is két országnév utalt Boszniára, így az uralkodó neve mellett pusztán Galícia latin névalakja módosult valamelyest (*GALICIE*-ről *GALLITIE*-re) Ferdinánd pecsétjéhez képest. Persze annak ismeretében, hogy Miksa még csupán német-római és cseh királyként 1563. február 26-án kiadott oklevelén a római királyi nagypecséten – amelynek felirata birtokosát valóban csupán *Romanorum et Bohemiae rex*nek nevezte – a két magyar címer mellett a dalmát, a horvát és a bosnyák címer is szerepelt,¹²⁴ ez egészen szerény „hibának” tartható.

A korábban Bécsben szinte mechanikusan alkalmazott pecsétfelirat- és címerkép-másolás helyett Rudolf magyar kettőspecsétjének elkészítésekor – nyilván a *Magyar Udvari Kancellária* javaslatainak hatására – egészen körültekintően jártak el. Egyrészt végleg kijavították a magyar titulátúrától addig mindvégig eltérő köriratot, amelyet ettől kezdve Rudolf és utódai évszázadokon át már egységesen és helyesen használtak („*HVNGARIAE, BOEMIAE, DALMATIAE, CROATIAE, SCLAVONIAE, RAMAE, SERVIAE, GALLITIAE, LODOMERIAE, CVMANIAE BVLGARIEQUE REX*”)¹²⁵ – azaz ezután Bosznia már csupán a középkori magyar gyakorlatban megszokott *Rama* névvel bukkant fel. Másrészt a pecsét előlapjára a cseh címer alá a hátoldalról átkerült a sakkozott horvát címer, miközben az utóbbi oldalon a császári koronától jobbra Bosznia, Galícia (két koronás) és Kumánia, balra pedig Szlavónia, Szerbia, Lodoméria és Bulgária címere volt látható. Azaz így összességében már mind a tíz címer szerepelt a pecséten, bár a bolgáron nem három, hanem egy – két folyó között jobbra keresztbe felfelé futó – farkas (esetleg kutya) volt látható.

Röviden összegezve: mindez azt jelenti, hogy 1526 után fél évszázad kellett ahhoz, hogy az európai dinasztikus rivalizálás, valamint a címerek és zászlók szerepének jelentős növekedése következtében a Magyar Királyságot jelképező királyi címek, országcímerek és -zászlók a késő középkorban még kevésbé következetesen használt és éppen ezen évtizedekben kiteljesedő rendszerében rendet teremtsenek. A Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában ugyanakkor a több évtizedes „rendteremtés” időszakában is vitathatatlanul kiemelt hely és szerep jutott a magyar hatalmi szimbólumoknak és felségjelvényeknek – ami a 16. század második felében a két elemzett uralkodótemetés alatt mutatkozott meg leginkább. A Magyar Királyság fokozatosan gyarapodó címerei és zászlai ugyanis jól jelezték, hogy az újonnan született Habsburg Birodalom a mohácsi csatát követően nem egyszerűen egy országgal, hanem egy kisebb, egykor Európa legelőkelőbb hatalmai közé tartozó, több országból és tartományból álló „birodalommal” gazdagodott. Ezt a kezdetektől helyesen használt uralkodói titulátúra mellett az 1570-es évektől már a

123 Die Siegel der deutschen Kaiser i. m. 22. és Tafel 33/3.

124 I. m. 20. és Tafel 29/1.

125 I. m. 25. és Tafel 39/3–4. stb. és Sigilla regum i. m. 76–87.

magyar királyi kettőspeccet körirata és a rajta látható tíz „magyar” címer, valamint a magyar királykoronázásokon ettől kezdve évszázadokon át használt tíz zászló szimbolizálta leginkább.

A címerek és zászlók gyarapodásával együtt járó nehéz és hosszú „rendteremtés” mégsem volt tökéletes. A régi vagy legalábbis az előző szertartások hagyományához való szívós ragaszkodás és az egyes ünnepek (udvari, birodalmi, országos stb.) eltérő irányítású szervezése azt eredményezte, hogy a Habsburg Birodalmon belül a „magyar” címerek használata továbbra sem volt teljesen egységes. Ezt legszemléletesebben talán II. Rudolf császár a prágai Szent Vitus templom kriptájában található, egyszerű ónkoporsójának „magyar” címerei jelzik. Rudolf gyászszertartása ugyanis – ha szerényebb formában is és mellőzve a nagyszabású temetési menetet¹²⁶ – alapjaiban két elődje ceremóniáját követte, hiszen 1612 tavaszán az új császár, Mátyás rosszállása dacára mind Albert főherceg, mind a cseh rendek egyértelműen ezt szorgalmazták.¹²⁷

Az előző temetések hatalmi szimbolikájához való ragaszkodást, azaz a régi hagyományok továbbörökítését kiválóan mutatja, hogy a koporsó oldalán még a 17. század elején is ugyanazt a nyolc „magyar” címet és csaknem ugyanolyan formában alkalmazták, mint ahogy I. Ferdinánd, majd Miksa temetésén szerepeltek. Így a Magyar Királyságot a kevésbé kedvelt magyar uralkodó koporsóján még ekkor is csupán öt címer jelenítette meg, ráadásul pontatlan sorrendben: a koronás kiscímer, a horvát, a dalmát címer, majd Bosznia, Szerbia, Kumánia és Bulgária közös (négyelt) címerpajza (az 1565. évi zászlóról ismert ábrázolásokkal), végül – nem tévedés – a hiányzó szláv helyett a másik bolgár címer (átlóban átfutó farkast ábrázolva és *BVLGARIAE* felirattal).¹²⁸ Ez a hiba természetesen a már bő fél évszázada gyakran megfigyelhető bolgár–szláv címerkeveréssel állt összefüggésben. De a bécsi–prágai udvar mellett a Magyar Királyságban is volt még tisztázandó feladat, elsősorban a címeralakok és a címerek színei kapcsán. Míg ugyanis II. Ferdinánd 1618. évi koronázásán Bulgária zászlaján a három vadászkutya volt látható, a koronázási pénzen ugyanezt az országot a Rudolf koporsóján is megfigyelhető, átlós mezőben futó farkast bemutató kis címerpajzs képviselte.¹²⁹ Így a magyar hatalmi szimbólumok világában is maradt még megoldandó probléma a következő századok politikusaire és ceremóniamestereire. Mindezek bemutatása azonban már egy újabb tanulmány feladata.

126 „die andern landt aber wegen weite des weegs und kürze der zeit hierunter verschont werden”. HHStA Familienakten Kart. 65. Konv. 3.: Tod Kaiser Rudolfs II., Begräbnis und Trauerfeierlichkeiten, unfoliert.

127 *Karl Vocelka*: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612). Wien, 1981. (Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs 9.) 324–330.; *Uő*: Rudolf II. und seine Zeit. Wien–Köln–Graz, 1985. 212–217. és *Jaroslav Pánek*: Když císař odchází. (Lidská tragédie a posmrtná sláva Rudolfa II. očima současníků). Praha, 1997.

128 *Eliška Fučíková–Beket Bukovinská–Ivan Muchka*: Die Kunst am Hofe Rudolfs II. Hanau, 1990. 26.: N° 20. és *Beket Bukovinská*: Sarg Rudolfs II. In: Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Kaiser Rudolfs II. 1. Ausstellungskatalog. Wien–Freren, 1988. 572.: N° 457.

129 A zászlóra: MOL A 95, fol. 6r., a pénzre: *Jozef Hlinka*: Bratislavské korunovačné medaily a žetóny. Bratislava, 1966. (Fontes Historického odboru Slovenského národného múzea v Bratislave) Tab. VIII/7.

GÉZA PÁLFFY

HUNGARIAN COATS OF ARMS, FLAGS AND INSIGNIA IN THE HABSBURG DYNASTIC AND POWER REPRESENTATION IN THE SIXTEENTH CENTURY

Based on the funeral ceremonies of Ferdinand I on 6–7 August 1565 in Vienna and Emperor Maximilian II on 22 March 1577 in Prague, the article analyses an issue hitherto neglected by Hungarian and international researchers, namely, the role of the principal power symbols of the Kingdom of Hungary – its coats of arms, flags and insignia – in the dynastic and power representation and symbols of the Central European Habsburg Empire, established during the half-century after 1526 and referred to in recent times as the *zusammengesetzte Habsburgermonarchie*. The three main findings of research carried out in the archives of Vienna, Budapest and Bratislava are as follows:

1. The two *pompa funebris* graphically demonstrate that, contrary to the popular view, the Kingdom of Hungary held a distinguished position in the Habsburg Monarchy governed by the *Casa de Austria*. Indeed, it occupied second place behind the Holy Roman Empire but in front of the lands of the Czech Crown. One in four flags used in the funeral procession were from the Kingdom of Hungary, and the Hungarian royal flag came after the Czech but before the *Rennfahne* and *grosse Kaiserfahne* of the Holy Roman Empire. Meanwhile, the insignia of the Kingdom of Hungary (sword, sceptre, orb, and crown) were carried right in front of the Holy Roman imperial insignia. But, significantly, the Hungarian symbols were placed ahead of the imperial insignia that lay at the middle of the *castrum doloris*, while the Czech insignia were placed behind.

2. The coats of arms and flags of the Kingdom of Hungary brought out at the two imperial funerals also demonstrate that after the Battle of Mohács in 1526 the Habsburg Empire was enhanced not simply by the addition of a country but by the addition of an “empire” consisting of several countries and provinces – the Hungarian state that had been one of the principal powers in late medieval Europe. Alongside the titles borne by the ruler, this was symbolized by the inscription of the royal Hungarian *sigillum duplex*, by the coats of arms on the seal, and by the ever increasing number of Hungarian coats of arms, flags and insignia symbolizing the Kingdom of Hungary in the dynastic representation – an increase that was in consequence of European dynastic rivalry and the growing role of insignia and flags.

3. The study reconstructs the process by which the Viennese and Hungarian political elites attempted, during the sixteenth century, to systemize the titles, coats of arms, flags and insignia, whose use in the late medieval period had still been rather inconsistent. The inscription on the royal seal and the coats of arms visible on it, as well as the flags used at coronations and funerals, did not accord with the traditional medieval royal Hungarian *intitulatio* (*Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque rex*), which had been added to from the late 1520s with the title of *rex Sclavoniae*. Nevertheless, the two imperial funerals (1565 and 1577) and the three royal Hungarian coronations (1527, 1563 and 1572) played a key role in establishing order in this field by the late 1570s. For centuries thereafter, in addition to the royal titles, the Kingdom of Hungary was symbolized both in the public documents of the royal Hungarian *sigillum duplex* and in the coats of arms visible on it, as well as at coronations, by the ten flags of the countries and provinces that Hungary had annexed for shorter or longer periods of time, or had merely claimed, during the medieval era.

The study contributes in many areas to the findings of studies of Austro–Hungarian heraldry and vexillology, and it also provides a new slant on the history of royal Hungarian coronations and, more generally, on research into European ceremonies.